

GRANE PRIVREDE U DUBROVAČKOJ ASTAREJI (do u polovinu XIV st.)

JOSIP LUČIĆ

Uvod

Dubrovačka je Astoreja osnovni i prvotni kopneni teritorij srednjovjekovnog Dubrovnika. Obuhvaćala je područje današnje Župe, Šumeta, Rijeke, Zatona, Gruža i okolice grada.¹ Godine 1357. uspjeli su konačno Dubrovčani dobiti gornje dijelove Astoreje od brda Ljute do Kurila (Petrova Sela). To je područje dubrovačka komuna razdijelila svojim podanicima 1366. Tom diobom Astoreja je dobila svoju konačnu omeđenost i prostornost.² Naše istraživanje se kreće upravo do te godine. Tada se, naime, definitivno teritorijalno formirala Astoreja. U tim će granicama ona ostati do pada Republike. U ovom radu posvetit ćemo pažnju njenim privrednim granama do pol. XIV st. (do 1366), tj. do vremena njena konačnog ekonomskog, teritorijalnog i političkog oblikovanja. To je područje osim toga interesantno jer je ono neposredna okolica jednog izrazito trgovačkog i pomorskog grada. Kao takav zauzimao je značajno mjesto ne samo u prošlosti naše jadranske obale i naših naroda nego i Mediterana, a i Evrope. Zanimljivo je stoga proučiti čime se bave njegovi neposredni stanovnici, uz koje je i sam grad životno vezan. Vrijedno je istražiti na koji način stanovnici Astoreje, kod kojih prevladava poljoprivreda, dakle drugačija grana nego što su gradske privredne grane, utječu na ekonomiku grada. Osim toga, vidjet ćemo da li se stanovnici toga okolnog gradskog područja bave jedino i isključivo samo poljoprivredom ili možemo naći i druge grane privređivanja.

¹ V. Foretić, Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina, Rad JAZU 283, passim. — J. Lučić, Dubrovačka Astoreja (granice i područje do 1366), Beritićev zbornik, 1960, 49—55.

² Podatke za rekonstrukciju granice Astoreje 1362. i 1366. i o diobi zemlje donosi, pored ostalih arhivskih izvora, i značajan MSS »Libro negro dell' Astarea« (kratica: Libro negro), koji se nalazi u Historijskom institutu u Dubrovniku. Ti se podaci nalaze na fo. 2—34. Te sam podatke iskoristio u navedenom radu o granicama Astoreje (Beritićev zbornik) i osobito u raspravi »Historijska topografija dubrovačke Astoreje (do 1366)«, Anali VIII—IX, str. 275—299. O tom interesantnom rukopisu usp. dobar opis sadržaja, faksimile i sl. kod A. Marinovića, »Libro negro del' Astarea« un registre cadastral - foncier de Dubrovnik (fin XVe - XVe s), p. o. Mélanges . . . Charles Braibant, Bruxelles 1959, 1—16.

U literaturi je dan geomorfološki i fizičko-geografski opis zemljišta Astoreje, pa se na tome nećemo zadržavati.³

Potrebno je, međutim, upozoriti da u Astoreji nema velikih obradivih područja na kojima bi se mogla razviti velika poljoprivredna dobra. Zemljište je krševito s kraškim poljima i podzemnim izvorima, koji mjestimično probijaju i povećavaju plodnost zemljišta. Upravo oko tih izvora grupirali su se u srednjem vijeku posjedi na kojima je bila razvijena intenzivna poljoprivreda. Na području Plata postoji plodna dolina zapadno od brda Ljute, zatim druga dolina oko potoka Smokovjenca. Odatle na zapad plodna su područja Soline, Vrelo, Mlini, jer ne oskudijevaju živom vodom. Slijedi Petrača, Postranje i Gornji Brgat. Župsko polje puno je bunara sa živom vodom. U dolini Šumeta izvori počinju s Vreloom.⁴ Čitava sjeverna strana Šumeta ima živih voda. Desna obala Rijeke dubrovačke na čitavom brdskom području od Rožata preko Prijedora, Dračeva Sela, Obuljena do Mokošice ne oskudijeva vodom. U Lozici već ima manje vode, a Vrbica, Zaton i Poljice ne oskudijevaju vodom.^{4a} Na Bosanci, naprotiv, nema živih izvora, a u Gružu su rijetki.

Osim oko tih izvora ima plodne zemlje i u poljima, dolinama, koja se steru oko brda. Najplodnija je zemlja u župskom polju i šumetskoj dolini. Postojalo je polje u Gružu — Gruško polje — zatim polje oko Petke i Montovjerne. Plodan je Dol u Zatonu, koji se nalazi južno od Obrova, i gotovo čitavo Poljice. Pokraj obradive ima dosta i neobradive zemlje. Npr. sjeverne granične strane brda u Župi, Šumetu, Rijeci, Zatonu, zatim Trapit, Veliki i Mali Gradac u Župi, brdo Srđ, Žarkovica te dijelovi Montovjerne, Petke, Babina kuka u Gružu i kraški brežuljci uz more u Zatonu, Vrbici i Platu. Sve to nisu osobito plodna područja.⁵

Takva konfiguracija tla uvjetovala je i zanimanje stanovništva. Sadi se razno voće i povrće. Nešto i žitarice. Ima dosta vinograda, tako da se obrađena zemlja jednostavno zove »vinea«. Po brdima su pasla stada ovaca, goveda, konji i magarci. Zemljoradnja je bila glavno zanimanje stanovništva. Uzgred su se bavili ribolovom, pčelarstvom, sitnom trgovinom, zidarstvom, brodarstvom, proizvodnjom kupa i drugim sličnim obrtima.

Osnovna jedinica za površinu zemlje bio je solad, kasnije prozvan »zlatica«. Riječ se izvodi od solidus=zlatnik. Grujić smatra da je solad imao površinu od 600 m²,⁶ Rešetar 1679 m²,⁷ Medini oko 1680 m²,⁸ Čre-

³ I. Sindik, Dubrovnik i okolica, Naselja i poreklo stanov., 23 (1926), 1—57.

⁴ Oko Vrela nalazili su se glavni posjedi lokrumskog samostana. Odatle se od XV st. Dubrovnik snabdijevao vodom preko vodovoda što ga je sagradio Onofrio della Cava, a djelomično se još i danas tako snabdijeva.

^{4a} O tim izvorima živih voda u ovom dijelu Astoreje usp. Libro negro, fo. 36'—81'.

⁵ Razmjerni produktivni i neproduktivni zemlje kakav je danas donio je D. Roller, Agrarno-proizvodni odnosi na području dubrovačke republike od XIII do XV stoljeća, JAZU, Zagreb 1955, str. 35. Astoreja ima 7684 ha produktivnog, a 587 ha neproduktivnog tla. Kratica: Roller.

⁶ Grujić M. R., Konavli pod raznim gospodarima od XII do XV veka, Spomenik SAN LXVI, str. 53, bilj. 24.

⁷ M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika I, Srem. Karlovci 1924, 108.

⁸ M. Medini, O postanku i razvitku kmetskih i težačkih odnošaja u Dalmaciji, Zadar 1920, str. 47, bilj. 119.

mošnik oko 1677 m²,⁹ Ožanić 1682 m².¹⁰ Ivelio piše da površina solda iznosi 400 kvadratnih pasa (»un pezzo di terra dell'estesa d'un soldo pari a 400 passi quadrate«).¹¹ Budući da jedan dubrovački passus iznosi 204,8 cm,¹² prema tome 400 kvadratnih pasa ima površinu 1677,72 m² ili okruglo 1678 m². To je, dakle, površina, jednoga solda zemlje.

Utvrdivši osnovnu jedinicu mjere za površinu zemlje, moramo ipak konstatirati da nećemo moći uvijek tačno odrediti veličinu pojedinog imanja. U kupoprodajnim ugovorima, oporukama, darovnicama, ugovorima o zakupu i sl. redovito se ne navodi površina zemljišta. Spominje se obično samo cijena pod kojom se zemlja prodaje, odnosno kupuje, a rijetko kada i površina. Približnu veličinu kupljene zemlje mogli bismo odrediti prema svoti novca za koju je kupljena. U tom slučaju moramo znati cijenu 1 solda zemlje. U kupoprodajnim ugovorima razlikuje se neki put cijena zemlje od cijene vinograda. U većini slučajeva prodaju se zemlja i vinograd zajedno po jednoj cijeni. U tom slučaju ne možemo znati koliko košta solad zemlje, a koliko vinograda.

Cijene zemlje i vinograda za prvu četvrtinu XIV st. izračunavao je G. Čremošnik.¹³ On je uzeo tu vremensku granicu jer, kako kaže, poslije prve četvrti XIV st. s jedne strane pada sve više vrijednost srebra, a s druge strane Dubrovčani u svojem novcu počinju smanjivati čistoću srebra.¹⁴ Po njegovim proračunima cijena solda zemlje u Župi u to vrijeme kreće se od 3 do 20 pp (pp je kratica za perpere). U Gružu 12,5—14,5 pp. Cijena vinograda u Župi kreće se između 20 i 98 pp po soldu. U Gružu između 20 i 43 pp. U Rijeci između 35,5 i 55 pp. Konstatira da su vinogradi u Župi najskuplji, ali ističe da su cijene relativne »pošto ne znamo ništa detaljnije ni o položaju, ni o kvaliteti prodatih zemalja i vinograda«.¹⁵

Budući da raspoložemo s nešto više dokumenata, možemo donekle ispraviti cijene koje je donio Čremošnik.

Solad zemlje u Gružu košta 7 pp (1278), u Laposti 5,5 pp, drugi put u Laposti 6,2 pp (1280), 12,5 pp (1280).¹⁶

Cijena soldu vinograda u Gružu kreće se: 40 pp (1279), 20 pp (1280), 45 pp (1280), 22,5 pp cum dono, uz Mons Acutus (1280), 40 pp (1310), 64,7 pp uz more (1314), 9,09 pp (tast prodaje zetu 1313).¹⁷ Ako isklju-

⁹ G. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije I, JAZU Zagreb 1951, str. 423. Kratica: Čremošnik, Spisi.

¹⁰ S. Ožanić, Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti, Split 1955, 110.

¹¹ Ivelio A. degl', Saggio d'uno studio storico-critico sulla colonia e sul contadinaggio nel territorio di Ragusa, Dubrovnik 1873, 215.

¹² M. Zloković, Antropomorfní sistem mera u arhitekturi, Zbornik zaštite spomenika kulture IV—V, 1953, str. 204, bilj. 24. — Rešetar, Dubrovačka numizmatika I, 108.

¹³ G. Čremošnik, Vinogradarstvo i vino u Dalmaciji srednjeg veka, GZMBH XV, 15—38.

¹⁴ Čremošnik, Vinogradarstvo . . . 17.

¹⁵ Čremošnik, Vinogradarstvo . . . 17—18. — Nekoliko cijena za vinograde donosi i V. Vinaver, Prilozi istoriji plemenitih metala, cena i nadnica (srednjovekovni Dubrovnik), Istoriski glasnik, 1960, 1—2, str. 59. Kratica: Vinaver, Prilozi cena.

¹⁶ Čremošnik, Spisi . . . br. 25, 64, 502, 159, 721.

¹⁷ Čremošnik, Spisi, 44, 232, 243, 309. — Kao što sam »Libro negro dell'Astarea« kratio kao »Libro negro«, tako ću zbog štednje prostora ovako kratiti arhivske serije dubrovačkog arhiva: PR = Praecepta rectoris; DC = Diversa cancellariae; DN =

čimo najnižu cijenu 9,09 pp jer se radi o rodbinskoj kupoprodaji, cijena solda vinograda u Gružu kreće se između 20 i 64,7 pp. Vinogradi u Gružu gotovo su pet puta skuplji od zemlje.

U Rijeci solad zemlje košta 7 pp (1316).¹⁸ Cijena solda vinograda kreće se: 55 pp (1278), 33,3 pp (1279), 40 pp (1279).¹⁹ Vinogradi su ovdje šest puta skuplji od zemlje.

U Šumetu solad vinograda košta 24 pp (1278), 30 pp (1282).²⁰ U Zatonu zemlja nije bila skupa.²¹

Općina je prodavala solad zemlje na Srđu po 10 pp (1357), a 1302. god. po 20 pp solad.²²

Interesantniji zaključci mogu se izvesti iz kretanja cijene zemlje u Župi. Pri kraju XIII st. solad je zemlje 3 pp (1278), 27 pp (1280), 20 pp (1280).²³ U početku i prvoj četvrtini XIV st.: 11 pp solad (1310), 6,75 pp (uz granicu prema brdu, 1313), 4 pp na Trapitu (1321).²⁴ U polovici XIV st.: 14 pp solad u Platu (1353), 26 pp (1360), 25 pp (1364), 40 pp (1362).²⁵ Cijena zemlje u Župi kreće se pri kraju XIII i poč. XIV st. u prosjeku između 7 i 17 pp, dok u polovici tog stoljeća pokazuje znatan porast, jer je prosjek 27 pp po soldu. To dokazuje i drugi direktan primjer. Komad zemlje kupljen 1325. koštao je 21 pp, a 1355. prodan je za 40 pp.²⁶ Gotovo dvostruko više.

Kod vinograda stvar je malo drugačija. Najvišu cijenu imaju oko 80-tih godina XIII st. Zabilježene su često puta cijene od 70 do 98 pp za 1 solad. Osim tako visokih postoje i prosječne cijene, koje se kreću između 20 i 50 pp.²⁷ U isto vrijeme bila je i cijena zemlje relativno visoka: prosječno 17 pp po soldu. U prvoj četvrtini XIV st. zabilježen je slučaj visoke cijene vinograda od 85 pp solad (1317).²⁸ Cijene za vinograd kreću se u

Diversa notariae; DbN = Debita notariae; Test. = Testamenta; DT = Distributiones testamentorum; Test 1348 = Testamenta Blagog djela 1348; LP = Lamenti politici; SC = Sententiae di Cancellaria; VG = Venditiones cancellariae; LDN = Liber dotium notariae; Ap = Aptagi. — Tiskane izvore kratit ću ovim siglami: MR = Monumenta ragusina, Libri reformationum I—V; LOR = Solovjev-Peterković, Liber omnium reformationum; Statut = Bogišić-Jiriček, Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1278; SCD = Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. — DN 1, 13 — DN 2, 28 — DC 5, 78'. Arhivske signature mogu se odnositi na podatke sadržane u čitavom jednom pasusu.

¹⁸ DN 2,91' — Čremošnik, Vinogradarstvo, 17, navodi slučaj da se solad zemlje plaća u Rijeci 27 pp — ali to nije tipično.

¹⁹ Čremošnik, Spisi, 27, 97, 98.

²⁰ Čremošnik, Spisi, 20, 798.

²¹ U Zatonu je zabilježen slučaj (1361) da muž prodaje ženi vinograd za 1 pp (VC 1, 234') kao i slučaj da se prodaje vinograd i zemlja po 25 pp solad (1364), (DC 19, 38), opet slučaj da se 4 solda zemlje u brdu prodaju za 10 pp (1359) — (VC 1, 190'). Iz navedenih primjera ne mogu se stvoriti određeniji zaključci, nego se samo može konstatirati da zemlja u Zatonu nije skupa.

²² VC 1, 164' — MR V, 32.

²³ Čremošnik, Spisi, 24, 220, 30.

²⁴ DN 1, 20 — DC 5, 209' — DC 6, 232'.

²⁵ VC 1, 65, 214 — DC 19, 55 — DC 19, 1.

²⁶ DC 8, 213 — DN 7, 87.

²⁷ Čremošnik, Spisi, 113, 440, 553, 601, 40, 464, 487.

²⁸ DN 2, 142'.

tom razdoblju (do 1325): 25 pp, 38 pp, 45 pp, 55 pp, 37,7 pp, 43 pp.²⁹ Ali ima i drugih cijena.³⁰ U polovici stoljeća cijene se više-manje ustaljuju: 40 pp, 55 pp (in plano Breni), 44 pp (uz granicu).³¹

Možemo dakle zaključiti: vinograd je krajem XIII st. tri i pol puta skuplji od zemlje. U prvoj četvrtini XIV st. gotovo 7 puta, a u polovici toga stoljeća niti dva puta. U Gružu i Rijeci vinogradi su 5—6 puta skuplji. Najbolju ilustraciju odnosa cijene zemlje i vinograda pružaju dokumenti u kojima kupac kupuje u istom kompleksu i zemlju i vinograd. Solad vinograda 1279. god. koštao je u Župi 36 pp, a solad zemlje 16 pp. Drugi put 1282. solad vinograda 50 pp, a solad zemlje 12,5 pp.³² Omjeri se više manje poklapaju s onim već prije konstatiranim.

Granice pojedinih posjeda bile su označene u notarskim knjigama. Postojale su i posebne zemljišne knjige — katastri. Zvale su se »catastica«.³³ Općina je vodila katastar općinske zemlje, kao npr. *Libro negro del'Astarea*, *Libro rosso nunc Matica*, *Divisioni dei deceni di terre Noue 1399 adi 6 Giugno*. Pojedini zemljovlasnici vodili su vlastite obiteljske katastre ili katastre čitavog imanja roda (»in quaterno meo« 1366).³⁴ Crkve, a osobito samostani imali su svoje katastre »narrata in libello«.³⁵ Sačuvane su zemljišne knjige lokrumskog samostana »Registro nel quale si contengono tutte le annue rendite«,³⁶ »Zibaldone«.³⁷

Vlasnik je označivao položaj svog posjeda tako da je naveo gdje se nalazi: u Župi, Rijeci, Gružu itd. uz oznaku detalja i s nazivom pojedinih lokaliteta. Ti nam podaci pružaju dragocjenu građu za toponomastiku. Navode se zatim susjedi čija imanja graniče sa spomenutim posjedom sa svih četiriju strana svijeta ili strana vjetrova. Npr. »ex parte silochi (SE), austri (S), affracini (SSW), pellagi (S) — ex parte tramontane (N), greci (NE), boree (NNE), montis (N) — ex prate orientis (E), levantis (E) — ex parte occidentis (W), ponentis (W) — da li graniči s morem »cum mari«, ili brdom »cum monte«, ili potokom »cum pataco«, ili kakvim drvom »cum nocheto magno« ili kamenom »cum petra«. Iz svih tih detalja možemo znati koji su još zemljovlasnici u tom području gdje se posjed nalazi i sl. (Izraze posjed i imanje upotrebljavam kao sinonime premda, pravno uzevši, ima među njima razlike).

Na licu mjesta u prirodi granice se označuju redovito kamenim križem ili križem urezanim u kamenu »entibus tribus + in medio«, »seconda graniça fatta in sasso + chiamata Cameniça«, ili »decima septima graniça facta

²⁹ DC 6, 239 — DN 2, 44' — DC 8, 206 — DN 1, 104' — DC 5, 176 — DN 3, 324a.

³⁰ Zabilježena je također cijena 6, 38 pp (1313. — DC 5, 188), ali je ne uzimamo u obzir, jer je vinograd tako jeftino prodan zbog duga.

³¹ VC 1, 108 — VC 1, 129 — DC 19, 8.

³² Čremošnik, Spisi, 76, 1033.

³³ MR IV 43 — V, 94, 294, 229, 239.

³⁴ Test. 6, 10.

³⁵ SCD V, 195/6.

³⁶ MSS 36—IV—5 Biblioteka dominikanaca.

³⁷ MSS 36—IV—7 u Biblioteci dominikanaca Dubrovnik, str. 1—209.

in sasso +«. Ti su križevi imali različite oblike.^{37a} Osim tih znakova običavala su se imanja ograđivati suhomedom »cum maceria«, ili pak zidom »circuitu muri«. ³⁸ Općina je označavala granice općinskog zemljišta znakom CO, COIE ili jednostavno C, O ili T, ali su tim znakovima označavane granice i drugih zemljovlasnika.^{38a}

Zemlja se mogla u Dubrovniku prodavati pod uvjetima određenim Statutom.³⁹ Zemlja se obično prodavala »pro soluendo et satisfaciendo debitorum«, »pro satisfaciendo testamenti«, »pro maritacione filie«, »pro remedio anime mee«, ⁴⁰ zatim radi uzdržavanja svog života i sl. Zemlja se mogla oporučiti, darovati, dati u zakup, založiti, zamijeniti i sl.⁴¹ Zemlja je zbog toga često mijenjala vlasnike.⁴² Teško je pratiti neki put kretanje zemljovlasništva. Nisu u potpunosti sačuvane sve arhivske knjige iz kojih bi se mogli izvući potrebni podaci. Ni sami kupoprodajni, diobeni i drugi ugovori nisu uvijek potpuno jasni ni čitko napisani. Neki put se umrli zemljovlasnik vodi i dalje kao vlasnik.⁴³ Posebna poteškoća izvire iz činjenice da je katkad teško razlikovati vlasnika zemlje od vlasnika vinograda. Vlasnik je zemlju davao na obradu na dio ili pod zakup da se na njoj zasadi vinograd. Obradivač je mogao prodati svoj dio vinograda (nasada i ploda), a u ugovorima nije uvijek jasno i tačno razlučeno da li se prodaje vinograd kao nasad, kao dio ili kao zemljište. Na taj je način moguće katkad poistovetiti obradivača vinograda, zakupnika i vlasnika. To se, međutim, ne smije raditi.

Interesantno je još iznijeti što se sijalo i sadilo u okolici Dubrovnika, odnosno u Astoreji. Neobrađena zemlja zvala se »terra deserta id est lidigna«, »pecia (vinee) dicta ledina«, prekopana zemlja je »terra trappita«, postoje i »uertacie«, povrtnjaci i travnjaci zovu se »terre erbinee«, vrt se naziva »ortum«, nasad je »pastinum«. ⁴⁴ Vinograd se općenito zove vinea, »vinea vetera, vinea nova«, »vinea vetrana«, »vinee steriles« (neplodni vinogradi), postojale su i stare loze »vites veteres«. ⁴⁵ Vinograd se obično okruživao suhomedom (»et macerie dicte vinee ceciderunt«) ili

^{37a} Usp. Libro negro, fo 41', 47, 48—48', 53, 95', 122, 140. — A. Marinović, n. dj., str. 11.

³⁸ DN 6, 85 — U starom vijeku kod Rimljana granice međa su se označavale znakom i stavljale pod zaštitu boga Jupitra (H. Kunov, Opšta privredna istorija II, Beograd 1958, 39). Stavljanjem znaka križa u srednjem vijeku produžila se ta praksa označavanja granice, ali sa izmijenjenim kršćanskim simbolom.

^{38a} O tim i sličnim znakovima usp. Libro negro, fo 35, 41'—47, 67—67', 124.

³⁹ Statut V, 35—36.

⁴⁰ VC 1, 117 — DC 19, 43' — DC 14, 219 — DN 5, 181'.

⁴¹ Statut III, 46 — IV, 1, 17.

⁴² Uzmimo slijedeći primjer: Michael de Dersa prodao je 1341. vinograd u Rijeci, koji je bio quondam Nicole de Mence, Mioratu de Veneciis. Od njega ga je kupio Giue P. de Gondula, a od ovog S. de Bondi, od njega Nikola, sin Domagne de Mence 21. VI 1365. (DN 8, 127). Za dvadesetak godina vinograd je promijenio 5 vlasnika.

⁴³ Nikolu Sorga njegov sin Andrija označuje 1. V 1317. kao »quondam« (DN 2, 111), a taj isti Nikola vodi se kao živi vlasnik vinograda u Župi 8. X 1319. (DN 3, 324). Takvih slučajeva ima nekoliko.

⁴⁴ Statut V, 29 — DC 9, 82 — DC 4, 45' — DN 6, 20' — DC 19, 92' — »furati de pastino piones, melones et cucumeri« DC 4, 116'.

⁴⁵ MR III 310, — DC 4, 86 — DC 15, 65 — DC 11, 108. — Libro negro, fo 85 i d.

plotom («*incisus vetus plect*»).⁴⁶ Loze su se sadile u redovima («*pastinare XII ordines de vitibus*»).⁴⁷ Pored loze sade se i stabla («*incisise vites et arbores in vinea*»).⁴⁸ Drveće se sadilo uz lozu vjerojatno da se loza penje i daje veći urod. Tako se radilo i u Trogiru.⁴⁹ U vinogradima se nije sadila samo loza. U njemu je pored kuće obrađivača još i voće, povrće, pčele i sl.⁵⁰ *Vinea* je dakle općenito vinograd u kojem se pored loze sade i druge biljke.

Od povrća nalazimo prokule (*procule*), kaulin (*cauli, caules*), razne vrste tikava (*cucumari, cucurbide*), sočivo (*lenta*), bob (*fabe*), bijeli luk (*poreri od porra*), crni luk (*cepa*), zelen, povrće (*erba*), kopar (*finiclas*), šparge (*spargios*), ječam (*ordeo*), grahorica, slanutak (čicer ! od *cicherchia*), grahorica (*vitia*) itd.

Sadi se voće: maslina (*oliva*), višnja (*moreta*), trešnja (*cerase, cereča*), jabuke (*mala, meleta, pome*), kruška (*pira*), smokva (*ficus*), dud (*moro*), breskva (*persica*), praskve (*brasce !*), dinje i lubenice (*pipones, melones, angure*), oskоруše (*sorbiti*), bajami (*mandule, amendole*), oraš (*nocer*), narandža (*narenčetum*), razne vrste grožđa (*pergula, moscatel*), šipak (*melogranatus*) itd.

Osim toga raste različito drveće i voće, koje se općenito naziva: *lignamen*, *cer* (*cerrum*), *trstike* (*cannas*), šumsko drveće (*arbores silvestras, arbor salvatica*), ili posebne vrste (*arbor transmarini*), *fructus, erba* itd. Žitarice: *frumentum, bladum, ordeum, avena, milium* (*proso*) itd.

Pojedini kompleksi bili su zasađeni skupinama stabala: maslinama — maslinjak (*oliuum*), smokvama (*ficario*), kruškama (*pirario*), dudovima (*morerio*), orasima (*nogeria*) i sl.⁵¹

U ekonomskoj nauci postoji mišljenje da topografski smještaj kultura ovisi o udaljenosti od tržišta i da su kulture rasprostranjene u koncentričnim krugovima (Thüneova klasifikacija). U najudaljenijem, šestom koncentričnom krugu gospodarstvo je livadsko-travno, ekstenzivno. U 5. krugu (bliže tržištu) proizvodi se u tropoljnom sistemu za tržište, ali još na ekstenzivan način. U 4. krugu razvija se sistem kombiniranog travnog i plodorednog gospodarstva. U 3. krugu razvijat će se sistem naizmjeničnog plodoreda. Proizvode se žitarice za tržište, ali na intenzivan način. U 2. krugu je šumska privreda, jer je drvo male vrijednosti. U 1. krugu, koji je najbliži gradu, razvijat će se slobodna privreda, tj. vrtlarstvo ili slobodno gospodarenje. Kultura je radno intenzivna. Međutim, u taj sistem, primjećuje ekonomist Mijo Mirković, neki socijalni i ekonomski momenti mogu unijeti poremećaj.⁵² Prema tome nećemo morati svuda

⁴⁶ DC 4, 23 — DC 4, 54.

⁴⁷ DC 8, 104.

⁴⁸ DC 10, 148.

⁴⁹ M. Mirković, Izbor iz ekonomskih radova II, Zagreb 1957, 172.

⁵⁰ U jednom vinogradu u šumetu 1306. »*combuste due domus de lignamine di palea, duo senoppi di mele, tina una, arbores tres de cernalibus, cupelli IIII de uena, cupellus I de ordeo et cupelli II di lenta*« DC 4, 117.

⁵¹ Spominje se i drugo bilje: *cramigelli, čučule, lornacia, languno* itd.

⁵² M. Mirković, Izbor iz ekonomskih radova I, 180—185.

sretati takvu klasifikaciju, tražiti je i primjenjivati. Ipak nešto od te klasifikacije moći će se primijeniti i u Astoreji.

Neposredno oko grada: na Pilama, Dančama, Ilijinoj glavici uz vinograde nalazimo najviše vrtova (ortum) u smislu vrtlarskog, intenzivnog obrađivanja.⁵³ I danas se jedna ulica na Pilama zove »Između vrta«. To bi bio prvi krug. Drugi je šumski. Obuhvaća djelomično područje Gruža i čitavo brdo Srđ.⁵⁴ U treći krug (intenzivno obrađivanje) spada: Gruž, Šumer, Rijeka, Župa, Zaton, tj. ostalo područje. Tu su vinogradi i ostale zemlje sa svojim proizvodima. Dok se u Gružu, najbližem području grada od ovih spomenutih dijelova, svega jedanput spominje sisanje žita,⁵⁵ dotle je ono u ostalim, udaljenijim područjima češće. Npr. frumentum na Brgatu,⁵⁶ ordeum, frumentum u Šumetu,⁵⁷ dosta puta u Župi »frumentum de campo, frumentum, bladum, blaue« i sl.⁵⁸ Žitarice se ipak siju malo dalje od grada — tržišta. Istina je da se žito iz tih područja nije prodavalo u gradu, jer je Dubrovnik, kao što je poznato, uvezio žito. Žito su obrađivači upotrebljavali više za svoju prehranu. Međutim, ipak je karakteristična topografija žitarica. Žito je ovdje sijano u veoma malom omjeru prema sadnji loze, povrća i voća. Ima i nešto vrtova u ovom krugu, ali u smislu okućnice, darovane zemlje za obradu obrađivaču. Stanovnici se bave i stočarstvom. Budući da nema velikih pasišta, stoka pase u udaljenijim krajevima, na padinama brda, bliže granici i preko nje, po hercegovačkim pašnjacima i brdima. To bi odgovaralo najudaljenijem krugu Thüneove klasifikacije. Iako je područje Astoreje teritorijalno maleno da bi se u svemu mogla primijeniti navedena klasifikacija, ipak se Thüneovi principi klasifikacije mogu i ovdje primijeniti, iako ne u potpunosti.

GRANE PRIVREDE

Najveći dio obradivog tla u Astoreji bio je zasađen vinovom lozom. Vinogradi su pokrivali većinu plodnog prostora. Zemljovlasnici su osobito bili zainteresirani za tu vrstu kulture, pa odatle proizlazi i velik broj vladinih odredaba o čuvanju, nadgledanju vinograda, berbi, vodi, krađama, međama, štetama i sl.¹ Zadržat ćemo se na onim odredbama koje su se kasnije sprovodile u praksi i zabilježene su u upotrebi u Astoreji. Nećemo pri tom ulaziti u produkciione odnose u vinogradarstvu niti u agraru, jer je to posebna tema obrade. Počet ćemo s vinogradima, jer su oni bili jedna od najvažnijih grana privrede ovog područja.

1) *VINOGRADARSTVO*. Knez je primao tužbe zemljovlasnika protiv obrađivača, ako nisu dobro radili. On je tada upućivao komisije da provjere stvar. Tako je 12. VIII 1318. izviješteno da je jedan vinograd

⁵³ DN 5, 73', 184.

⁵⁴ »boscus« u Gružu, DC 11, 112.

⁵⁵ DC 11, 114.

⁵⁶ DC 11, 107.

⁵⁷ DC 4, 108 — DC 11, 118.

⁵⁸ DC 4, 86 — DC 11, 104, 106, 108', 115, 117, 118' itd.

¹ Statut V, 24—31, 33—35, — VI, 10 itd.

zapušten i dva puta slabo okopan.² Drugi put 18. VII 1320. da je 75 loza postalo divljakama, a 223 loze da nisu obrezane (»75 vites nue nigre dimisit bordones et non potate vites 223«).³ Grožđe se nije smjelo prodavati bez kneževa dopuštenja. Knez je 6. II 1312. naredio da se kroz tuđe vinograde mora prolaziti ustaljenim putovima (»per vias usitatas«). Vlada je znala narediti da se istraži »quantum vinum est in terra«, posebno koliko imaju obrađivači na svojim, a koliko na zakupničkim vinogradima.⁴

Berba grožđa bila je veoma važan događaj. Sjednice Velikog vijeća i Senata nisu se održavale, niti je važio poziv na sud za vrijeme berbe.⁵ Vlada ne samo da je zabranjivala trgati bez njena dopuštenja u Župi i Šumetu nego je istraživala koliko će se mošta (mustum) dovesti u Dubrovnik i od koga (1316. god.).⁶

Zemljovlasnici, u najvećem postotku vlastela, pomoću državnog aparata čuvali su berbu. Još 20. VII 1303. Marinus de Tripe de Juda kao »capitaneus in Breno« imao je 30 ljudi za čuvanje Župe. Plaća mu je 3 groša u mjesecu kolovozu, a ostali vojnici (guardiani) dobivaju 1 groš i 6 folara.⁷ Kasnije, 14. VIII 1332, Senat odlučuje »ut vendemie securius fiant« ima se poslati »ad custodiam ipsarum« 40 ljudi i 2 kapetana. Ulogorit će se na Željeznoj ploči, granici Šumeta i Župe, ali mogu ići i na druga mjesta. Čuvat će berbu od 23. VIII do 15. IX. Vojnici će na dan u ime plaće dobivati 1 groš, a kapetani 2 groša. Troškove čuvanja i osiguranja snosit će vlasnici vinograda u Župi i Šumetu. Nekoliko dana kasnije, 25. VIII, zaključeno je da se čuvanje berbe poništi. Međutim, 27. VII 1336. Senat zaključuje da se izabere 25 ljudi i 1 kapetan »ad custodiendum vineas Breni et Juncheti« uz plaću 3 groša na dan kapetanu, a vojnicima 40 folara. Troškove će snositi vlasnici vinograda, svatko određeni dio. Andreas de Lucarçe i Felice de Mathia izabrani su da pronadu 25 ljudi, a Slaucius de Luca postavljen je za njihova kapetana. Ujedno su Gabriel de Gleia i Matheus de Mence imenovani kao »passatores vinearum de Breno et Juncheti«. U toku idućih godina izabire se kapetan koji »custodire debeat Astariam ut moris est usque ad medium mensem septembris« (1345. g.). 6. VIII 1347. izabran je za kapetana u Župi i Šumetu Paulus de Sycle i zapovijedao je nad 25 ljudi, dok je Tomas de Stilo bio kapetan nad 11 ljudi »ad custodiam Malfi tempore vindemiarum«. Čini se da je za vrijeme berbe vladala raspojasanost, jer 14. VIII 1332. Senat zabranjuje »quod nulla nobilis mulier vel de bono populo audeat ire per totam Astariam excepto in Grauosio, donec vindemie durabunt sub pena 25 pp«. Za čuvanje zrelog grožđa i berbe kao i vinograda uopće, iako je to organi-

² DN 3, 36'.

³ DC 6, 12'.

⁴ LOR 31 — MR V, 105 — MR III, 68 — MR II, 193.

⁵ Čremošnik, Vinogradarstvo, 25. Sve ostalo što se tiče vinograda, a nije navođeno u ovom prilogu nalazi se kod Čremošnika, n. dj.

⁶ MR III, 101.

⁷ MR V, 55 — O vlasteli koja se spominju u ovom prilogu za ostale podatke o njihovom drugom djelovanju (političkom i sl.) usp. I. Mahnken, Dubrovački patricijat u XIV veku, SAN, Beograd 1960, I—II. — Kratica Mahnken.

zirala vlada, troškove su snosili vlasnici vinograda. Veliko je vijeće 30. V 1348. odlučilo da svi vlasnici vinograda u Župi, Šumetu, Rijeci i Zatonu moraju doći da izjave koliko solada zemlje imaju u tim krajevima i na kojem mjestu. To je bilo potrebno da bi knez i Malo vijeće mogli vidjeti »quantum contingit pro soldo vinee ad solvendum per faciendum fieri custodes et solvere custodibus«, da bi »tres officiales« mogli utjerati novac (»rescotere pecuniam a patronatis et invenire custodes et solvere eis salarium«). Kad bi se odredio dio uplate svakom vlasniku, prema veličini zemlje, taj je morao u roku od 8 dana uplatiti svoju kvotu, inače nije smio ući u svoj vinograd, a ako uđe plaća kaznu 25 pp.⁸

Plaćanje neke vrste poreza za čuvanje vinograda i berbe ne smije se proistovetiti s plaćanjem mogoriša. Mogoriš je naime danak koji su Dubrovčani plaćali od IX st., kako navodi Konstantin Porfirogenet, za svoje vinograde u Zatonu i Rijeci zahumskim, a za vinograde u Šumetu i Župi travunjskim knezovima, kasnije srpskim. Mogoriš je ukinuo Stefan Radoslav 1234. Kako navodi V. Foretić, mogoriš je bio »danak cijene mira«.⁹ Taj danak plaćali su neki put vlasnici zemlje,¹⁰ a neki put obrađivači.¹¹ Dubrovčani su ga plaćali i u XIV st., jer 9. IX 1342. prigovaraju Bosancu Vladislavu Nikoliću da plaćaju »magarisium per vineas Malfi et Umble... ad cautelam predictarum«. Međutim, neki njegovi ljudi napravili su štetu u Zatonu vinogradima Giue de Bona.¹²

Posebno je, dakle, bilo ubiranje novca za plaćanje vinograda i berbe, a posebno ubiranje za isplatu mogoriša. Osim tih dviju vrsti ubiranja država je još od vlasnika zemlje i vinograda ubirala i opći državni porez »collectas«.¹³

2) *STOČARSTVO*. Vlasnik stoke davao ju je drugome »ad pascendum«. Onaj tko je prima morao ju je držati 3 godine, dok ju je vlasnik mogao uzeti natrag kad god je htio.¹⁴ Tako je glasilo općenito pravilo. U praksi je pak postojala određena »consuetudo civitatis«.

Seljak — stočar (u širokom smislu riječi: zakupnik, kmet, homo, slobodan seljak, stočar i sl.) uzima stoku »se habuisse et recepissee... ad tenendum, saluandum et custodiendum secundum consuetudinem civitatis«, dok vlasnik »dedit et locavit in socium ad tenendum et pascendum«.

⁸ Za sve ovo MR V, 361/2 — MR V, 388 — II, 367 — I, 185, 271, — II, 344, — V, 361, — II, 26, 31.

⁹ Rad JAZU 283, str. 85. i dalje, 102. i dalje.

¹⁰ Opat crkve Svih svetih izjavljuje 25. VI 1262. da će on plaćati »malgarisium« za vinograd u Rijeci.

¹¹ Dobriša Desimirich uzima 21. VI 1275. zemlju u Rijeci od crkve sv. Apolinara pod afit za 42 groša. Malgarisium će plaćati obrađivač. Usp. G. Čremošnik, Nekoliko dubrovačkih listina iz XII i XIII stoljeća, s. o. GZMBH XLIII, str. 22, 23, 28. (za oba navedena slučaja).

¹² DC 13, 136.

¹³ Veliko je vijeće odredilo 29. XII 1301. »quod dominus Paulus Quirinus solvere debeat collectas in civitate Ragusii et suo districtu, sicut faciunt alii Ragusei habentes possessiones in Ragusio et districtu«. MR V, 17. — Međutim, Dubrovnik se nije financirao od poreza, »nego uglavnom od carinskih i trošarinskih prihoda i od prodaje soli«. Usp. Mahnken, n. dj. 23.

¹⁴ Tako je bilo 1317. god LOR, 67.

Uvjeti su bili da primalac daje vlasniku »medietatem totius lucri et lactis«, a vlasnik mora »satisfacere de expensis pasture«. Primalac nije dužan nadoknaditi štetu — krađu stoke — ako se krađa dokaže. Ako primalac radi sa stokom, dobit dijeli napola s vlasnikom (»et medietatem totius laborerii«). Priplod stoke također ide na polovicu (»et medietas totius fetus et lucri«). Primalac nadoknađuje štetu ukoliko bi stoka »periret igne«. ¹⁵

Koliko će netko primiti stoke na ispašu, ovisilo je o njegovim mogućnostima. Netko samo kravu i tele (»unam vacham cum uno manço«), drugi »4 pecudes et 6 caure«. U mnogo slučajeva prima se veći broj stoke. Npr. Vlacoe Cepnich uzima 20. V 1319. »bestias minutas 64 et unam uacham cum uno mançone«; Dobrosclauus Tepauc 30. XI 1362. »2 pecudes et 25 cauras«; Maroe Cranimirouich uzima 11. IV 1344. »capras 31«; B. Obranouich s braćom i sinovima primio je 1. XI 1347. »bestias minutas XL, uachas IIII, et mançatos IIII«; Milgost filius Milteni, homo Andree de Uolçio prima »25 capras et 5 lanatas«; Sorota Macoseuich (on je zemljovlasnik i zakupnik) primio je »bestie minude 70 et una vacha, uno bo, uno mullo et busi VII de mele«; itd. Ako je netko, kao što je slučaj koji smo naprijed naveli, uzeo na pašu 4 krave, 4 teleta, 40 komada stoke sitnog zuba, onda je on jači seljak. U Astoreji nema velikih pasišta. Stoka je često zalazila u neograđena polja i pravila štetu, popasla nasad. Bezbroj dokumenata donosi tužbe na stoku, koja »fecerunt pasturam«. ¹⁶ Budući da je u Astoreji bilo relativno malo pasišta, stoka je pasla preko granice, u današnjim hercegovačkim brdima. ¹⁷

Stoka se naziva općenitim imenom: animalia, bestiamen, bestie; stoka sitnog zuba: bestie minute; tovarna stoka (većinom magarac): somerium. Navode se i pojedinačne vrste: konj (equus), ždrijebe (polidro, poladro), vol, krava (boves, vacche), tele (vitelo, manço), krava muzara (vache de late, vacca cum lacte), vol za oranje (bos ad arrare, bos laborerii), ovce (lanatas, pecudes), koze (capras, cauras), jarac (bechum), kastrat (castratum), svinje (porcos, porcas), mule (mullo), junica (çunica (!) a može se čitati i çunita (!)). Ovaj popis ujedno pokazuje koje su se životinje uzgajale.

Stoka se označivala znakovima: »equum unum rubeum cum stella in fronte«; »somerium qui habebat ambas aui(n)culas scisas«; »somerium signatum in tibia dextra«; »equus pili morelli cum stella in fronte et cum naribus fissis«. ¹⁸

3) **PROIZVODNJA KUPA.** Glavno mjesto gdje su se proizvodile kupe, crijep (cuppi) i opeke, cigle (tegulae, laterculi cocti, petrae coctae,

¹⁵ DC 6, 56, 60' — DC 6, 56 — DC 6, 60, 159, — DN 3, 156.

¹⁶ DN 6, 116 — DC 10, 114' — DN 3, 156 — DC 8, 132' — DC 14, 99 — DC 15, 48 — DN 5, 159 — Test. 1348.43 — DC 11 — DC 12 passim.

¹⁷ Maria uxor de Marino de Mence ima »certe bestie dietro la montagna sopra Çoncheto« (Test. 1348, 148') — Dobreç Dobratich de Juncheto, homo Junii de Lucaro tuži 13. XI 1334. da su mu ukrali »super montaneis districtus Slauonie unam vacham« (DC 11, 1).

¹⁸ DC 18, 30, 67, 72' — DN 4, 38 itd. — Cijene stoke donio je i Vinaver, Pri-lozi, 60, 83.

lapides cocti) bili su današnji Kupari, u srednjem vijeku zvani Cuppi, (i di Crepo 1299). Dubrovačka općina uzela je 6. VIII 1302. tri solda zemlje i vinograda u Župi od dubrovačkog nadbiskupa pod zakup od 10 pp na 20 godina »pro faciendis cuppis et lapidibus ad profictum et utilitatem civium Ragusii«. Kasnije (5. VIII 1333) odredila je da oni koji prave »cuppos in Breno super terras comunis« moraju da ih prave u tri veličine »quarum exempla sunt in cancellaria«, inače gube proizvedene kupe i plaćaju kaznu. Milijar velikih kupa mogu prodati za 5 pp, srednjih za 40 groša, malih za 30 groša. Cigle pak (»de petris autem coctis«) milijar za 1 pp.¹⁹

Prve vijesti o nekoj većoj proizvodnji kupa pojavljuju se od 1319. Tada je Rasten Baseletich imao dovesti »in portu Grauosii . . . unum miliare de cuppis magnis et grossis et bonis«. Poslije se više ne javlja. Dugo godina glavni proizvođač bio je Tverdoe (Ferdoo) Cherdenouich dalli Coppi. Iz početka radi sam (1321).²⁰ Kasnije se udružuje sa svojim stricem Bellochnom (Tvrdoje mu je »nepos«), ali samo na 2 godine 1321—1322. Tvrdoje kupuje 2. XII 1324. »unam gondulam« da bi mogao razvoziti kupe. U ugovorima je naime često puta pisalo da je proizvođač dužan kupe donijeti kupcu »assignando sibi in Breno in barca ad ripam maris«, ili »assignare in portu Ragusii in terram cuppos«. Najveći uspon u proizvodnji nastupio je kad se Tvrdoje udružio s Maroem Baseletichem (1326) i svojim bratom Bogavčem (1330). Dok je Tvrdoje bilo sam, bilo s drugom proizveo od 1321. do 1329, prema sačuvanim podacima, 19 milijara kupa raznih vrsta, od 1330. do 1344. (do tada se Tvrdoje spominje) proizveli su 92 milijara. To znači, od 1321. do 1329. na godinu 2,1 milijar, a od 1330. do 1344. na godinu 6,13 milijara, tri puta više. Najveća je narudžba bila 2. VII 1340, kad su Tvrdoje i Maroje morali do Sv. Mihajla (29. IX) »officialibus communis« istovariti 30.000 komada »de lapidibus coctis«. Proizvodnja je toliko porasla da su 1341. morali zakupiti posebnu barku koja će im od 10. VI do 18. X — isključujući vrijeme berbe — prevoziti kupe i opeke iz Župe u Dubrovnik. Plaćali su za svaki prevezeni milijar »copperum mediocrium« 4 groša, »copperum paruulorum« 3 groša i »lapidum coctorum« 1,5 groš.²¹

Poslije Tvrdojeve smrti proizvodnjom se dalje bavi Bogavce, kojem se pridružuje neki Pribil. Zajedno s Bogavcem radi i sin mu Radoslav. Proizvodi se i dalje, ali se veće narudžbe ne pojavljuju prije 1354. Vjerovatno se zbog kuge nije u tom međuvremenu mnogo ni proizvodilo, ni gradilo. 22. IV 1354. općina je kupila svu proizvodnju opeka. Na poč. 1355. neki Milloslauus Liuboueuich »locat se Pribilo copario« od veljače do kraja rujna za 8 pp, hranu i obuću (victum et subteralibus). Bogavce kupuje 15. VII 1355. »unam ladiam«. Uzimanje pripomoći u radu i barke svakako su posljedica povećanja proizvodnje.

¹⁹ MR V, 35 — LOR, 54.

²⁰ DN 3, 108 — 1321. god. obećaje opatu lokrumskog samostana »duo miliare copperum unum de maioribus et aliud de minoribus« DC 6, 111'.

²¹ DC 6, 128, 200 — DN 4, 68' — DC 9, 152 — DC 15, 66' — DC 6, 111', 128, 200 — DC 8, 159 — DC 9, 35 — DN 6, 137' — DC 13, 14'.

Pokraj ovih glavnih proizvođača spominju se i drugi: Petrus filius Nichole cuparus (1324), Mihajlo cuparus (1324), Midos Priliubenouich et Stepoe frater . . . cuparii (1343).²²

U Kuparima je radilo najmanje 12 peći za sušenje kupa i opeka.²³

Kupe su naručivala vlastela: Mence (najviše), Binçola, Volçe, Sorento, Gondola; zatim samostani (lokrumski, puncela), a najviše općina. Kupe su se i izvozile. Tako je 6. VII 1335. izvezeno iz Župe u Bar (Antivar) 6 milijara kupa.²⁴

Vidjeli smo da je općina 1333. odredila cijene kupama i opekama. Proizvođači su se pridržavali redovito tih cijena. Bilo je ipak koji put malih odstupanja. Npr. milijar srednjih kupa košta 1336. 3 pp i 4 groša, odnosno 40 groša, a trebalo je da košta 45 groša. 1340. milijar opeka = 14 groša, a trebalo je da košta 12. Malo višeće donijelo je nov cjenik 24. X 1366, po kojem milijar malih kupa košta 42 groša (umjesto 30 u 1333. godini), srednjih 50 groša (prema 45 otprije), velikih 6 pp (umjesto 5 pp ranije), a milijar »tegorum siye lapidum coctorum« 16 groša, umjesto 1 pp, odnosno 12 groša 1333.²⁵ Tako se i u cijenama kupa odrazilo poskupljenje svih proizvoda, odnosno pad vrijednosti novca.²⁶

4) *PROIZVODNJA VAPNA* (calcina, calcinaria). U području gdje je bilo kamena vapnenca i šikara nije čudo da se razvila proizvodnja vapna u građevinske svrhe i kućne potrebe (npr. bijeljenje). Neki se vapnari spominju dugi niz godina, pa smo skloni zaključiti da im je to bilo glavno zanimanje. Neki se pak javljaju kratko vrijeme. Njima je proizvodnja vapna sigurno bila samo uzgredna zarada.

Proizvođačima vapna trebalo je bez sumnje drva, granja da lože i potpaljuju vapnare. U dokumentima se naime spominje »incidere de frascis super montaneis . . . pro ipsis cremendis . . . in faciendo calcium« (1326),²⁷ ili »boscum, lignamen bosci«.

Jurcus f. Radomil, calcinarius de Grauosa, pravio je vapno od 29. V 1318. do 29. X 1341, znači 23 godine.²⁸ Za to vrijeme prodao je — prema zapisanim vijestima — 7.500 modija vapna, bilo sam, bilo s nekim u društvu.²⁹ To je bez sumnje zapisana samo neznatna količina njegova dugogodišnjeg rada. Nije radio samo po Astoreji. Zajedno s Priboem Crani-slaulichem išao je »cremare unam calcinam« na Kalamotu, sam je bio na Lopudu »facere unam calcinam de lapidibus« itd. Redovito je pravio »societatem de omnibus calcinariis factis per unumquemque nostrum« s kojim drugim vapnarom.³⁰

²² DC 18, 17' — DC 18, 48' — DC 18, 74' — DN 4, 11, 14 — DC 14, 49.

²³ Bogavçe je, naime, kupio 20. V 1336. »frascas (grmlje) . . . ad cremandum XII fornaces« (DC 12, 224').

²⁴ DC 12, 122'—123.

²⁵ DC 12, 224 — DN 6, 137' — MR IV 61.

²⁶ O proizvodnji kupa donosi podatke za ovo razdoblje i C. Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelj, JAZU, Dubrovnik, 1950, 21. — Kratica: Fisković, Graditelji.

²⁷ DC 8, 138'.

²⁸ DN 3, 3' — DC 13, 47.

²⁹ DN 3, 3' — DC 8, 25, — DC 10, 190' — DC 13, 21' — DN 5, 15 itd.

³⁰ DC 12, 228 — DC 13, 47 — DN 5, 180.

Vapnar Bogoe Tepsa de Grauosio radio je od 27. IX 1343. do 2. VII 1349, svega 6 godina, ali je proizveo i prodao 7.700 modija vapna. Prodao je 26. X 1347. odjedanput »tria miliaria chalcine«, dok je Jurcus prodao najviše 2 milijara odjednom.

Pored njih spominju se vapnari: Siracus della calcina 1318—1325, Martinus Milloradich (1325), Milorat de Grauosio 1318—1329, Felice de Čerelo (1335), Milloslaus Raicouich 1341—1349. itd.

Ako je vapnar pravio nekome vapno (vapnaru), on je ugovorio određenu cijenu za posao ili je dobivao nadnicu, npr. 2 groša, dok je ne izradi. Vapno se prema odredbi iz 1306. imalo mjeriti »in civitate vel ad portus maris«.

Cijena vapna je iznosila:

1318. za 100 modija (centenario) 26 groša. 1345. za 100 modija 41 groš. 1341. za 100 modija (centenario) 30 groša. 1347. za 100 modija 48 groša.³¹

Cijene vapnu od 1318. do 1347. gotovo su se podvostručile.³²

5) *KAMENARSTVO I ZIDARSTVO*. Kamenje za gradnju općenito, zatim za dijelove kuća i sl. lomilo se u Rijeci³³ i Brgatu.³⁴

Kamenari (petrarii) klesali su kamen i davali mu grubi oblik u samom kamenolomu. Pasque de Drasen de Grauosio obećaje 13. I 1314. dati »miliario XIII de petris factis et computandis«, Nalescus de Umbola dovest će 20. VII 1325. u Pile »200 lapides actos ad murandum«, ili Stanoe Milenovich i Maroe Peruicich de Grauosio, petrarii, idu 6. VI 1340 usjeći »6000 lapidum in Delafota«. Pri tom poslu uzimali su pomoćnike. Bolien de Grauosio obećaje 26. VI 1334. Petru de Bucinolu »serviendo sibi de laborando et incidendo lapides«.

Usječeno kamenje prevozilo se do gruške ili dubrovačke luke. To su radili obično posebni prevoznici ili sami kamenari. Radosta de Paruiča i dr. imaju 12. III 1319. donijeti »in portu Ragusii unum miliare de lapidibus« ili Drase de Dobrero obećaje 18. IX 1334. donijeti u Zaton »ad ripam maris... 400 lapides spuntatos«.

Cijena 1 milijara 1314. bila je 45 groša,³⁵ dok je 1335. koštao 4 pp i 6 groša, odnosno 52 groša.³⁶

Zidari (petrarii) radili su općenite zidarske i klesarske poslove: gradili kuće, zidove oko imanja, dvorišta (murare unum circuitum muri), klesali prozore, balkone, vrata i sl.³⁷ ili radili opće zidarske poslove ko-

³¹ DC 14, 51 — DC 16, 108 — DC 15, 60' — DN 3, 89' — DC 8, 2 — DN 3, 68 — DN 5, 212' — DC 12, 42, 46 — DC 13, 54 — DC 16, 146 — DC 18, 19' — MR I, 4 — LOR, 20 — DN 3, 68 — DC 13, 21 ili 2, 5 pp milijar — 300 modija za 11 pp i 3, 5 groša DC 14, 156 — 1 milijar 40 pp DC 15, 30.

³² O cijeni vapna usp. i Vinaver, Prilozi cena, 64.

³³ »XII portas de bona lapide de Umbla et Meleta« 1366. DC 12, 248.

³⁴ »sclaffam plocha de petra Vergati« DC 14, 143'. Također Fisković, Graditelji, 21.

³⁵ DC 5, 100 — DC 8, 1' — DN 6, 129 i sl. »de lapidibus mensuratis« DC 9, 153' — DC 10, 177 — DN 3, 123 — DC 10, 214 itd. — DC 5, 100.

³⁶ DC 12, 44'. — Cijene za razdoblje od 1340. dalje usp. Vinaver, Prilozi cena, 64.

³⁷ O vrstama zidarskih i klesarskih radova usp. Fisković, Graditelji, passim.

jima nije označena specijalnost.³⁸ Primali su na rad i naučnike.³⁹ Neki su držali i zemlju koju su obrađivali pod zakup.⁴⁰

Iz Astareje poznati su ovi zidari i klesari: Pobrat (Pobracius) de Umbla, petrer (1306—1321), Marinus de Rademil, Milen Radomislich, Bogoe Purcich (1324), Chudolinus petrarius de Breno (1335), Dicoe petrarius (1344), Radoslauus Radogostich (1345), Perue Bratusinich, Petrarius de Grausa (1352), Radenus petrarius de Goriča (1355), Dragi petrarius de Grausio (1339).⁴¹ Imena ostalih zidara i klesara objavio je C. Fisković.⁴²

6) *MLINARSTVO*. Ako se ima na umu važnost kruha u prehrani stanovništva, nije čudno što je dubrovačka vlada posvećivala posebnu pažnju mlinovima. Vlada je redovito podanicima prodavala žito, a brašno gotovo nikad. Oni su, dakle, sami morali mljeti.⁴³

Najranije odredbe zabilježene su u Statutu. Knez je imao pravo da mu se besplatno melje žito. Mlinari su zato dobivali uoči Nove godine 8 groša. U mjesecu lipnju voda iz nekoliko potoka morala se sliti u jedan, na kojem su bila 2 mlina — jer nije bilo dovoljno vode u svakom potoku da pokreće mlinove. Dobit od meljave dijelila se u tom slučaju na sve vlasnike mlinova.⁴⁴

U XIV st. odredbe su češće. 1306. određeno je da se mlinari, ukoliko ne izdadu tačnu količinu brašna, kažnjavaju za svaku libru 12 folara ili da dadu brašno. Svatko tko je nosio žito na meljavu morao ga je mjeriti prije slanja u mlin i poslije meljave. Mjerenje su nadgledala dva službenika općine, koji su za svaki izmjereni star žita dobili 1 folar. Nitko nije smio odnijeti neizmjereno žito u mlin. Mlinari su pak morali držati jednu barku za dovoz žita. God. 1312. ponavljaju se odredbe o obaveznom mjerenju žita. Žito se moralo mjeriti na općinskoj vazi (»ad stateram comunis eundo et redeundo«). 11. XI 1313. naređuje se da vlasnici mlinova i mlinari moraju imati dvije barke u mlinovima, svaku nosivosti preko 45 stara. Mlinari su ih dužni držati čitavo vrijeme dok mlinovi melju, inače plaćaju kaznu po barci 15 pp. Posebno se opet 28. XI 1319. naređuje vlasnicima mlinova Tomi de Dersa i Simi de Menče da su dužni stalno imati barku nosivosti 45 vreća (sachorum). Tim barkama — prema odredbi 6. XI 1325. — »portetur et reducetur frumentum ad molendina«. Na taj način htjelo se pomoći onima koji nemaju barke za prijevoz žita. Prema

³⁸ Pobrat de Umbola obećaje 1320. prokuratoru franjevačkog samostana u Dubrovniku »de arte sua incidendo lapides in ciuitate Ragusii« za 4 mjeseca za 17 pp, a prokurator će mu nabrusiti alat »sibi facere arotare omnes ferros quos operabit« DC 6, 67.

³⁹ Radoe Rastidrusig de Dobrena ide 1324. »ad standum cum Radoano fillio Radeni de Grausio usque ad XIII annos«. On će mu dati »capita feramenta artis lapiscide« DN 5, 82.

⁴⁰ Pobrat de Umbla drži u zakupu 1321. vinograd u Rijeci samostana sv. Jakova de Castello, DC 6, 225.

⁴¹ DC 4, 72' — DC 6, 225 — DC 10, 216 — DC 12, 21' — DC 14, 101 — DC 14, 143' — DC 17, 58 — DC 18, 74' — DN 6, 74'.

⁴² C. Fisković, Graditeljji, passim.

⁴³ D. Roller, Dubrovački zanati u XV i XVI st., JAZU, Zagreb 1951, 157.

⁴⁴ Statut I, 8 — V, 45.

odredbi od 1. XII 1323. mlinari su bili dužni odvesti i dovesti u Dubrovnik svojim barkama žito. Za meljavu i prijevoz (*»pro macinatura et portatura et conductura«*) nisu smjeli 1332. naplatiti više od 18 folara po staru. Ako netko šalje žito kopnom ili u vlastitoj barci (*»per terram vel cum eorum barca«*) ne smije mu se naplatiti za meljavu više od 12 folara. Slično se ponavlja 17. X 1335, s time što se dodaje da nitko ne može poslati na meljavu vreću sadržine veće od 6 kupela (*»et quod nullus debeat mittere ad macinandum in sacho plus sex copellis«*). Prijevoznik (*»barcharolus portans bladum ad molendina ubi prius habebat pro portatura et conductura de quolibet stario follaros XVIII«*) dobio je 1350 god. *»grossum et folaros XII pro molendino.«*⁴⁵

Općina je nastojala privoljeti što više ljudi da zidaju mlinove na njevoj zemlji, s time da joj plaćaju mali najam. Ona je 19. III 1356. unajmila za 30 groša na godinu Marinu de Goče sve vode na izvoru Rijeke i mora (*»aque Bulente de Ombla . . . et maris«*) s kamenom kućicom i zemljištem. Marin je bio dužan načiniti mlin koji će mljeti zimi i ljeti (*»in yeme et in estate«*). Zimi će za meljavu dobiti 15 folara po staru žita. U 4 ljetna mjeseca 1 groš po staru. Ljeti je morao mljeti s najmanje 2 žrvnja (*»masinare in estate ad minus masinas duas sive rotas duas molendinorum«*). Marinu je dan rok od 6 mjeseci da razmisli da li će prihvatiti ponudu. Ako se poslije 6 mjeseci odluči za posao, dužan je u roku od godine dana početi mljeti. Ribarima se zabranjuje da ribare u vodama oko tih zgrada da ih ne unište. Izgleda da Marin nije prihvatio ponudu, jer Veliko vijeće iduće godine 28. II 1357. odlučuje da se *»posse locare et dare aquam Omble pro faciendō fieri molendina«* osobama koje žele preuzeti pod povoljnim uvjetima.⁴⁶

Dosada smo upoznali 3 vlasnika mlinova u Astoreji (Tomo Dersa, Junio i Simo Menče). Upoznat ćemo i ostale. Blasius de Menče daje *»molendinum meum . . . in vinea mea«* 1. IV 1311. *»ad afflictum«* za 14 pp na godinu opatu lokrumskog samostana.⁴⁷ Mlin se dakle može dati u najam. Mlin se nalazio u Župi u današnjim Mlinima, gdje se nalazila i većina mlinova.

Spomenuti Tomo Dersa prodao je 5. X 1325. *»unum suum molinum positum ad Molina cum macinis et prestamentis ipsius et cum parte sue aque uidelicet cum tribus caratis«* za 300 pp Agnezi, ženi Martola de Tudušija.⁴⁸ Mlin se prodavao kao i svaka druga stvar. Mlinu je pripadala voda u površini od 3 karata. Vlasnik tog mlina bio je 1348—1349. Giue de Tudisio. Sklopio je ugovor 15. XI 1349. s Cranoem Braynichem da dovozi žito u njegov mlin *»donec aqua molendinorum durabit.«*⁴⁹ Giue de Tudisio je vlastelin koji se intenzivno bavi mlinarstvom.

⁴⁵ MR I, 2—3 — LOR, 17 — MR I, 47, 38 — V, 94 — LOR, 28, 30, 38 — MR I, 37 — LOR 38, 41 — MR V, 158, 187, 371 — LOR, 52, 70 — MR II, 113 — LOR, 180.

⁴⁶ MR II, 180/1, 76.

⁴⁷ DN 1, 44'.

⁴⁸ DC 8, 210 — U ugovoru zapisanom u DN 5, 100 stoji *»cum macinis et paramentis ipsius et omni parte aque uidelicet tribus caratis et cum omnibus pertinentiis«*. O rodu Tudisio kao vlasnicima mlinova usp. i Mahnken, n. dj., 433.

⁴⁹ DC 16, 136.

Mencius quondam Mathie de Mencio oporučio je 26. IV 1325. da se njegov dio »de molendinis« koji ima napola s Dimitriom de Mencio proda. U mlinovima moglo je dakle postojati nekoliko vlasnika. Taj je mlin Dime ostavio svojoj ženi Stani 1348. Izgleda da je kasnije bio zapušten. Marinus Junii de Mence, naime, kupuje 29. I 1364. sve zemlje i vinograde pok. Dime u Mlinima za 400 pp »excepto molendinorum«, pa Marinus »possit facere molendina et omne aliud ad operandum aquarum ad suum velle«. ⁵⁰ Znači da je sagradio nove mlinove.

Drugi su mlinovi postojali u Šumetu. 19. VIII 1312. neki Marcus Malačan kao prokurator Johannis Bebio de Caden dobiva od općine mlinove u Šumetu (»de molendinis et domo isporum molendinorum que sunt in Juncheto«) pod uvjetima pod kojim je prijašnji zakupnik intao »a comuni Ragusii«. Općina je dakle imala svoje mlinove. Capitulum ecclesie ragusine daje pod najam 18. II 1318. mlin u Šumetu don Matheu de Georgio. Don Sergio de Mence ima 1348. također mlin u Šumetu »in Driedo«. ⁵¹

Vlasnici mlinova bile su različite osobe i ustanove (općina, crkva, vlastela i dr.).

7) **PČELARSTVO.** Uzgoj pčela bio je dobro razvijen. Tada nije bio poznat šećer, pa je med služio za zaslađivanje. Tko je uzimao stoku »ad pascendum«, veoma često uz nju uzima i nekoliko košnica pčela. Da navedemo nekoliko primjera od njih bezbroj. Clappe Vratimirouich prima 28. VIII 1334. od »Juboe calligario . . . XX buscios a mele, XV bestias, III boves, II vacchas in socium«; ili Franchus Pribislafcouich de Saton primio je 27. III 1355. »sexaginta buscios de mele et duos boves«. ⁵² Košnice (senoppi de mele, buscios de mela, foramina apium) davale su se napola. Broj košnica koje je netko primio varirao je od 1 do 60.

Ljudima koji su primali košnice pčela na uzgoj zajedno sa stokom pčelarstvo je svakako bilo sporedna grana privrede. Međutim, bilo ih je koji su se bavili samo pčelama. Prodanus Odrinucich de Breno tužio je 3. XII 1335. Nedichina Dragosseuicha i drugove da su mu ukrali 400 košnica (»IIII-C busci aporum« — sic! —) ⁵³ On se bez sumnje bavio samo pčelama.

Kao što stoka nije pasla samo po Astoreji, nego se slala po današnjim hercegovačkim brdima preko granice, tamo su se slale i pčele. Veliko vijeće je naime naredilo 20. VI 1361. da se do sv. Mihajla povuče stoka i pčele iz Slavonije (današnja Hercegovina). ⁵⁴

8) **SOLANE.** Glavna solana nalazila se u Stonu, ali ima ih nešto i u Astoreji. Jedna je solana bila u Gružu. Tu Bone de Gondula 9. IX 1344. ima »totum mare salinarum«. 1. II 1348. oporučio je da se proda posjed

⁵⁰ Test. 3, 12' — Test. 1348, 70 — DC 19, 36.

⁵¹ DC 5, 7 — SCD VIII, 488 — Test. 1348, 77.

⁵² DC 10, 208 — DC 11, 122 — DC 12, 69.

⁵³ DC 11, 55.

⁵⁴ LOR, 59—60.

u Platu (Bellemo), pa da se novac upotrijebi za preuređivanje solane u Gružu.⁵⁵

U Zatonu postojale su tri solane. Nicoleta, fillia q. Laurencii de Bubagna, dobiva 7. VIII 1325. svoj dio »totam possessionem . . . in Malfo et cum omnibus salinis, terris et casalibus ipsius possessionibus pertinentibus«. Luce de Lucari ima svoje »salinas« u Zatonu. Na njima je najprije radio neki Petracha Duracensis, ali je otpušten 1343. Kasnije je došao 19. IV 1350. Marinus, filius Bogdani de Jadra, koji je obećao »laborare eius salinas pro hoc anno in Malfo« zajedno »cum Jurgo de Pago qui esse debet eius socium«. Oni će dobiti trećinu proizvodnje soli. Vlasnik još »ei dare debeat de parte salis sui yperperos XI de centenario«. Nico Jacobe de Sargo oporučuje 1348. »tucte le possessione atorno con tucte le saline« u Zatonu.⁵⁶

Sol se morala mjeriti tačnim mjerama, a to su imali nadgledati općinski »justicier«.⁵⁷

9) *PRODAJA GNOJA*. U kraju gdje je bilo relativno dosta stoke, a gdje je bila razvijena intenzivna zemljoradnja, proizvodnja i prodaja gnoja igrala je veliku ulogu. Prodavači prodaju gnoj, pa po njihovu bopravištu možemo zaključiti gdje se uzgajalo najviše stoke. Iz okolice grada nismo našli nijedan slučaj prodaje, a u Gružu svega dva.⁵⁸ Zaključujemo da to nisu bila stočarska područja — što smo već i prije konstatirali — nego područja intenzivnog vrtlarstva. Iz Šumeta nema također prodavača, vjerojatno zbog plodne šumetske doline, pune izvora. Iz Zatonu ih je nešto više, još više iz Rijeke, a najviše iz Župe, i to iz krajeva prema Platu i Civitas Vetus, gdje nema mnogo plodnog tla.

Gnoj se prodavao u vrećama težine 5 uboraka (»boni ematis bestium minutorum de copellis V pro sacho«), ili 3 uborka (»sachos ematis de copellis pro sacho«), ili 4 (»de quatuor cuppis quemlibet sacchi«). Gnoj se prodavao u malim (13 vreća), srednjim (40-150 vreća) i velikim (200-720 vreća) količinama. 600 vreća prodavao je Maroe Turcinich iz Župe 20. III 1348. za 10 pp, a za 720 vreća Butchus de Civitate Vetere dobio je 2. I 1334. 7 dukata. S. Bolienuich i Maroe Obradovich iz Župe prodali su 2. I 1334. 300 vreća gnoja.⁵⁹

Budući da ne znamo ni kvalitetu gnoja, ni veličinu vreće (3-4-5 uboraka), teško je dati određenu cijenu. Npr. 70 vreća košta 1 pp 1322. god., dok 1336. imamo jedanput 20 vreća za 1 pp (gnoj iz Mokošice, vjerojatno ovčiji), iste godine 40 vreća za 1 pp (gnoj iz Gruža, vjerojatno kravlji), 1340. također 20 vreća košta 1 pp (gnoj je iz Župe), 1348. jedanput 35 vreća = 1 pp (gnoj je iz Gruža), drugi put 60 vreća = 1 pp (gnoj

⁵⁵ DC 14, 232 — Test. 1348. 77.

⁵⁶ DN 5, 80 — DC 14, 19' — DT 2, 89' — Test. 1348, 60 — O solanama u Zatonu i Mahnken, 299.

⁵⁷ 1306. — MR I, 1/2.

⁵⁸ DC 15, 80' — DC 18, 63'.

⁵⁹ DC 15, 41, 39 — DC 12, 16' — DC 15, 92 — DC 10, 120, u dokumentima stoji 7200 vreća, ali mislim da je tu lapsus calami — DC 8, 172.

iz Župe), 1352. pak 60 vreća = 1 pp.⁶⁰ Cijena dakle pada i diže se, ali općenito pada poslije 1348.⁶¹

10) *RIBARSTVO*. Čitava Astoreja graniči s juga s morem. Moglo bi se pretpostaviti da je ribarenje bilo dobro razvijeno. Međutim, to nam dokumenti neće potvrditi. Ukoliko se i ribarilo, to je imalo samo dopunski karakter privređivanja.

Dubrovačka vlada donijela je niz odredbi o ribama i ribarenju. Oni koji ribare oko Lastova i Korčule dužni su knezu dati dio ribe koliki pripada i mornaru lađe. Također mu se daje dio ulovljenih iglica, lokardi, škombri. Od soljene ribe pripadaju knezu 2 ribe, a vikaru 1 po barci. Ne daju dio ako love mrežom zvanom trakta ili trstikom. Koji ribar dođe na Novu godinu knezu, dobit će 5 groša. Nadbiskupu također pripada dio ulovljene ribe. Prokuratorima Sv. Marije i majstoru (prötu) na radovima crkve sv. Marije pripada također dio, a kneževu vikaru pripada polovica kneževa dijela. Riba se morala prodavati isti dan kad se doveze na ribarnicu, drugi dan mora se baciti. Ribu su morali prodavati samo oni koji su je ulovili. Godine 1362. bilo je zabranjeno »piscari cum tracta, nec descendere in terram ad piscandum in terreno Sclauorum, nostrorum inimicorum«. Iduće godine nije bilo dopušteno »astrambare pisces in mari circa sanctum Georgium de Pile«. Posebno ribolovno područje bila je Rijeka. Tu je knez imao sâm pravo ribariti 15 dana prije Božića. Nadbiskup isto na Veliku srijedu, lokrumski opat pak 8 dana prije blagdana sv. Benedikta, a knežev vikar 8 dana prije Sv. tri kralja.⁶² Kasnije i Filip de Diversis u XV st. piše za Rijeku »canale amplum abundans piscibus«. Tu su »domunculae rusticorum qui ibi morantur vineas colentes et pisces capientes.⁶³ U notarskim knjigama našli smo 4 ribara s područja Astoreje: Iuancus, Crane, Marince de Marcolino, Bogoe Tepsa.⁶⁴ Prvi i treći žive u Rijeci, ostali u Gružu. Trojica su vlasnici vinograda. Vjerojatno su se i drugi bavili ribarenjem samo se nisu nazivali ribarima.

Produkcioni odnosi u ribarstvu bili su slični kao u ostalim granama privrede. Dompnus Tripe unajmljuje (locavit) 25. II 1348. Daboju Voychichu, homini Vale de Batalo, »unam ladiam fornitam omnibus arganis oportunitis ad piscandum«. Dobit pripada Daboju 2/3, a Tripi ostalo.⁶⁵

11) *SKELARENJE*. U uvalama Rijeke i Gruža, na pojedinim mjestima postojalo je skelarenje (paregium, parecium, paregiare, parizare, pareçum). U Gružu vjerojatno od današnjeg Gimana pa preko mora do današnjeg hotela »Petka« postojao je prijevoz (»possit paricare ad Grauosia«). U Rijeci na dva mjesta: »a patago pareçi antiqui« svakako odgovara današnjoj skeli od Batahovine do prilaza Lozice, i drugo »pareçium soli-

⁶⁰ DC 6, 202' — DC 12, 208, 283 — DN 6, 95' — DC 15, 80', 92 — DC 17, 29.

⁶¹ Vinaver, Prilozi cena . . . donosi također cijene, ali se nešto razlikuju od naših.

⁶² Statut I, 10, 18, 26, 27, 29 — MR I, 1, 8 — LOR, 18 — MR III 176, 262 — Statut I, 11, 18, 21, 30.

⁶³ Philippi de Diversis, Situs aedificiorum . . . (izd. Brunelli), Zadar 1880, 28.

⁶⁴ Čremošnik, Spisi, 91 — DN 3, 301' — DN 4, 155 — DC 15, 78'.

⁶⁵ DC 15, 94.

tum s. Stephani de Umbla«, ili jednostavno »paregium Umble«,⁶⁶ od Sutjepana do Mokošice. Taj posljednji prijelaz se češće spominje.

Pravo skelarenja pripadalo je općini. Ona ga je davala u najam putem natječaja.⁶⁷ Tko je ponudio najbolje uvjete, dobio je to pravo. Veličina najma bila je veoma različita u pojedinim godinama. Npr. u Rijeci 1322. = 40 pp; 1323. = 44 pp (98 pp za 2 godine); 1325. = 20 pp; 1346. = 21 pp; 1351. = 15 pp.⁶⁸ Pravo skelarenja trajalo je 1—2—5 godina. Budući da je davanje prava skelarenja pripadalo općini i ona je od toga vukla koristi, a s druge strane da bi zaštitila one koji plaćaju upotrebu tog prava, zabranjivala je skelarenje na drugim mjestima osim na uobičajenim.⁶⁹ Skelar (parigiator) bio je u službi općine (in servitio comunis). Najmoprimac skele mogao je to pravo dati u podnajam. Margaritus de Bucignolo dopustio je 20. V 1313. Stjepanu de Grauosio »quod possit pariçare ad Grauosia« s time da mu dade »de quolibet homine et animalia et salma . . . folaros tres et omnes alii follari sint dicti Stephani«.⁷⁰

12) *POMORSTVO I BRODOGRADNJA*.^{70a} More je predstavljalo glavnu i najjeftiniju saobraćajnu vezu između pojedinih dijelova Astoreje i njihove veze s gradom. U Statutu su iznesene općenite odredbe o pomorstvu, mornarima, lukama i sl. Za vrijeme berbe određena su područja koja se smatraju kao jedna luka (portus). Zaton i Poljice jedna luka, posebne su luke: Rijeka, Šumet, Župa sa Srebrenim i Mlinima.⁷¹

Luka se obično naziva portus. »In portu Grauosii«, »in portu Umbole«, »portus Cupporum«, »portus Gondule« u Platu i sl. Poslije »portus Ragusii«, koja je u to vrijeme glavna luka, svakako je najpoznatija od svih navedenih »portus Grauosii«. Tu su 1355. uhvaćene 2 napuljske lađe koje su plovile u Kotor.⁷² Međutim, nisu svuda postojale sagrađene i uređene luke. Brodovi su se ukotvili gdje im je bilo prikladno, bilo da ukrcajavu ili iskrcavaju teret, ili da miruju. Zbog toga imamo općenite nazive gdje su brodovi pristajali. Npr. »ad Pile ad ecclesiam sancti Georgii«, »a Pille vel ad pontem«, »ad Pillas«, »ad riuam maris in Poliče«, »Grauosium ad ripam maris«, »ad ripam maris Umble«, »prope marinam de Bielem«, »ad marinam in Umbola«, »Malfo alla marina«, ili jednostavno »ad Biellem prope mare«.⁷³ Sve je to označivalo mjesto gdje pristaju brodovi.

⁶⁶ DC 5, 55' — DN 2, 29 — MR I, 205, 221.

⁶⁷ »De mandato domini comitis et sui minoris consilii incantatum fuit pluribus diebus paregium Umbole« (1323) MR, I, 84.

⁶⁸ MR I, 61, 84, 221 — II, 124 — III, 301 — V, 221.

⁶⁹ »paregiare nisi ad paregium Umbole«, »nisi ad parezium solitum s. Stephani de Umbule« — MR I, 128, 205.

⁷⁰ MR V, 221 — DC 5, 55.

^{70a} Općenito o pomorstvu Republike usp. G. Novak, Dubrovačko pomorstvo od svojih početaka do propasti Republike, Dubrovački festival, Dubrovnik 1950, 52—64. Zatim J. Luetić, Mornarica dubrovačke republike, Dubrovnik 1962. (s opširnim popisom literature). O pravnom uređenju dubrovačkog pomorstva vidi Ante Marinović, Pomorsko-pravni propisi sredovječnog dubrovačkog Statuta, Pomorski zbornik, knjiga 1/1963. Zadar, str. 413 — 464.

⁷¹ Statut VII, 64.

⁷² Fr. Rački, Rad JAZU 28, 229.

⁷³ DC 5, 96 — DC 15, 13' 60 — DC 10, 132 — DC 15, 18, 41, 53' 58, 64, 68'.

Brodovi su saobraćali dijelom u lokalnim relacijama za praktične potrebe, a dijelom su se pojedinci upuštali i u veće pothvate. U lokalnim okvirima saobraćali su brodovi za vrijeme berbe za prijevoz mošta i grožđa iz vinograda. Takvi su brodovi imali bačve i potrebni pribor.⁷⁴ Prevozili su još vapno,⁷⁵ gnoj, žito u mlin⁷⁶ i sve ostalo.⁷⁷

Brodovlasnik je unajmljivao brod nekom pomorcu, mornaru ili sl. obično na polovicu dobiti.⁷⁸ ili na drugi određeni dio, npr. 1/5.⁷⁹ Brodovlasnik je mogao direktno sudjelovati u poslu ulažući određenu svotu novca i tražiti zato veću kvotu dobiti.⁸⁰ Mogao je jednostavno unajmiti brod za novčani iznos.⁸¹ Brodovi koji su saobraćali na lokalnim linijama unutar Astareje bili su različite veličine i različito su se nazivali. »Gondula« bila je mala barka na 2 vesla (»gondolam . . . cum remis duobus«). Koštala je oko 12 pp. »Londrus« mislim da je također mala barka, jer se poistovećuje s gondulom. Mala ladica zvala se i »ladia«, koštala je 3 pp. Najčešće se ipak susreće naziv »barca, barcha«. Bila je različite veličine, pa je koštala: 7 pp (1348. god.), 11 pp (1334), 45 pp (1342), 74 pp (1327. g.). Imala je 5—6—7 vesala. Nosivost je 120—150 quinqvia vina. Snabdjevena je potrebnim priborom: sidrom, glavnim i poprečnim jarbolom, veslima, (unam barcam cum omnibus corredis, ancořa, vello, arbore, et antena et remis V), zatim gvozdenim kukama — vjerojatno za bolje

⁷⁴ »Petrus filius Cranisse de Umbola de Sancto Stephano recepit 1. IX 1313. ad naulum a Stoiano calefato unam barcam ipsius Stoiani cum duo castellatis, cum V remis, una vela noua et rampegoniis de ferro« za 5 pp i 8 groša, do Sv. Mihajla (DC 5, 73'), usp. još DC 5, 2' — DC 9, 210.

⁷⁵ »Nalesco de Umbola . . . locavit (13. V 1341) ad naulum Sime de Pasqua de Resti unam suam barcam« da može prenijeti iz Gruža u Dubrovnik »duas galcinatas de calcina« za 4 pp DC 13, 6'. — Usp. još DC 8, 2 — DC 15, 60 itd.

⁷⁶ DC 6, 202' — DC 10, 125.

⁷⁷ Jurchus filius de Radomiro de Grausio izdaje 26. 9. 1323. »ad naulum . . . Marino de Mathia de Mence unam suam barcham cum omnibus suis corredis hinc ad festum sancti Petri de mense Junii« za 18 groša na mjesec. (DC 7, 28). Ili npr. »Pale de Resti locat 24. X 1349. Radoslao Gerdouich de Molinis et Misuro eius fratri et Milos Milcich unam barcam cum omnibus corredis, ancora, vello, arbore et antena et remis V« na 1 god. za 15 pp (DC 16, 131').

⁷⁸ Npr. Magister Nicola de Sybenico daje pola svoje barke 13. V 1306. nekom Pasku »ad festum s. Michaelis« za 5 pp »et illud lucrum quod Deus dederit de dicta media barca debent parcire per medium« (DC 4, 92'). Ili npr. Milien de Losiça, homo Petri de Ribiča, primio je 4. VII 1342. »a Mirna uxor Micoe unam gondulam precii XII pp minus grossos III cum remis duobus . . . cum qua ipse Milien debet navigare et debet dare medietatem lucri eidem Mirne« DC 13, 102'. — Usp. još Test. 1348, 102'.

⁷⁹ Martolus de Bratico de Grausio, Allegretus Cos marinarius, Čanni frater Georgii Arbenense, Radoanus de Lesna uzimaju 27. VI 1330. »ad partem a Giue de Caboga unum suum barcium cum omnibus corredis et ypp. XXX pro quinque partibus cum uno famulo de novem partibus totius lucri . . . et dampni« (DC 9, 193').

⁸⁰ »Rosinus de Mathya de Bocignolo, Osroe filius de Cepre et Braten de Mathe de Ombla, symul omnes . . . fecimus societatem ad invicem (1. X 1324) quod ego Rosinus predictus pono in dicta societate ypp. LXXXX qui debent esse et computavi pro tribus partibus et barcosium meum similiter computare pro parte una et media ita quod de luero, quod deus dabit diuidi debeat per capita quarumque partium secundum quod tetigerint uniusque pro rata«. DN 5, 9.

⁸¹ Marinus Mathie de Menco unajmljuju svoju barku 25. III 1325. Jurku i Obradu za 5 pp »ad naulum in colegantia«. Jurko je uložio 11 pp, a dobit i štetu dijele zakupci na pola. DN 5, 55'.

pristanjanje uz obalu (»et rampegoni de ferro«), 2—3 bačve za žito ili mošt (»cum tribus castellatis . . . et uno graziano«). »Barca« označuje, dakle, mali i srednji brod. Brod »barcusium« koštao je 33 pp i bio je brod srednje veličine. Brodovi koji su plovili preko Jadrana i Sredozemlja zvali su se npr. »lignum rotundum« i takav je koštao 575 dukata,⁸² zatim »navis«, kojem je prodajna cijena iznosila 1341. čak 1800 pp,⁸³ zatim »cocha«.⁸⁴ Usporedba cijene »navisa« s »gondolom« i »barcom« pokazuje omjer veličine broda za lokalni i prekomorski promet.

Glavno brodogradilište u to vrijeme bilo je u gradskoj luci.⁸⁵ Međutim, postojalo je brodogradilište i u Gružu. Stivos calafatus obavezuje se 20. I 1334. »Petro patrono unius choche que est in Grauosio« raditi »ad laborerium ipsius coche donec fuerit completum«. Za svaki radni dan dobit će 3,5 groša, za hranu prima »ad presens« 12 groša. »Chocha« je velik brod, znači da je brodogradilište u Gružu bilo sposobno da gradi tako velike brodove. Inače cijena jednoj novoj »barci« nosivosti 120 quinquia vina iznosila je 17 pp (1. III 1321). Ali 28. III 1344. jedna nova »barca« nosivosti 120 quinquia vina košta 20 pp i 8 groša, posebno se za 6 novih vesala dodaje još 10 pp i 2 groša.⁸⁶ Cijena je, dakle, znatno skočila.

Brodovlasnici tih malih brodova za lokalni promet su različiti obrtnici (vapnari, zidari), kojima brodice služe za rad, prijevoz materijala i sl.,⁸⁷ zatim pojedinci koji osim što sami plove također i unajmljuju barke.⁸⁸ Svi su ti mali brodovlasnici običan puk: Radosta de Grauosio, Milos Iuanovich de Umbola, Bogoe Mildrasien de Malfo, Giue f. Peruchi de Malfo, Nicola de Papačia et Priboe de Umbla, Luce Raficouich et Drasoe Dobricich de Malfo, Basilius f. Radomilli de Breno.⁸⁹ Od vlastele čiji brodovi saobraćaju u ovom lokalnom prometu spominje se jedino Giue de Tudisio.⁹⁰ On je, naime, vlasnik mlinova u Mlinima, pa su mu služile ladice za prijevoz žita. (Vlastela brodovlasnici šalju svoje brodove u prekomorski promet, pa su zato u ovom lokalnom slabo zastupljeni.) Gotovo svaki malo jači zakupnik zemlje u agraru ili bolji neposredni obrađivač zemlje morao je imati barku ili barčicu da bi mogao dovoziti

⁸² God. 1342. DC 13, 102' — 1355. god. DC 18, 74 — DC 15, 95 — DC 10, 204' — DC 13, 117' — DN 5, 148' — DC 16, 131' — DC 5, 73' — DC 5, 2' — 1328. god. DN 5, 199' — 1357. god. DN 7, 172'.

⁸³ Giue quondam Georgii de Gostigna de Ragusio prodaje 21. I 1341. »Georgio Casoco de Arbis ciui et moratori Ragusii unam eius navem ad nauigandum . . . vocata s. Johannes Baptista« za 1800 pp (DN 6, 198). Knez ju je, međutim, sekvestrirao (DN 6, 199).

⁸⁴ DC 10, 204'.

⁸⁵ Općenito o brodogradilištima, cijeni, vrstama brodova, nabavi drva i sl. usp. Josip Lučić, Prilog brodogradnji u Dubrovniku u drugoj pol. XIV st., Hist. zbor. IV. Usp. također i A. Marinović, Pomorsko-pravni propisi, o. c., str.: 420—422 i 425—427.

⁸⁶ DC 10, 126' — DC 6, 93' — DC 14, 95'.

⁸⁷ Jurcus vapnar — Radenus petrarius. DC 7, 28, — DC 18, 74'.

⁸⁸ Nalescus de Umbola unajmljuje svoj brod za prijevoz vapna, DC 14, 95' — DN 6, 129.

⁸⁹ DC 10, 37', 204' — DC 13, 69, 117' — DC 14, 95 — DC 15, 95 — DN 5, 148'.

⁹⁰ DC 11, 58'.

plodove u grad, bilo da prodaje ili nosi vlasniku njegov dio, bilo da ga vozi na imanje.

13) *ŠUMARSTVO*. Velikih šuma u Astoreji nije bilo. Ipak postoje različite odredbe u Statutu koje se odnose na drva. Svi koji donesu borovinu u Dubrovnik, dužni su dati dio knezu, kojemu pripada i dio od drva za ogrjev. Obradivači zemlje, kao i oni koji dovoze drva barkom, daju knezu također dio. Lađe koje dovezu drva u grad daju knezu jedan naramak.⁹¹ Šume je bilo na brdu Srđu, u Župi, oko Trapita, u Gružu (južni dio). Tako npr. Nalescus de Basilio i dr. prodaju 31. VII 1334. »omnia ligna bosci eorum«, don Thome de Bucinolo ima »boscum« u Gružu, a Rade de Ragnina u Čibači. Drvo za brodove nabavljalo se, između ostalog, i iz Civitas Vetus.⁹²

14) *TRGOVAČKI POSLOVI*. Stanovnici Astoreje prodavali su svoje agrarne (vino, žito, povrće, voće) i stočarske (stoka, meso, vuna, mlijeko, gnoj i sl.) proizvode. Osim te sitne trgovine pojedinci su se upuštali i u veće trgovačke poslove. Udruživali su se u »societas« i »collegantia«.⁹³ Kreditne njihove sposobnosti bile su male. Radosta de Grauosio, vidjeli smo da ima barku, udružuje se 6. XI 1339. s još petoricom »faciunt societatem« za neki posao »presenti viagio versus partem Drim« i ulaže 30 pp s time da se dobit dijeli na 6 dijelova.⁹⁴ Jedino se čitavo to vrijeme spominje neki Mane, filius Yuani de Umbula, koji ulaže veće svote. Najprije se 9. XI 1330. udružio »in collegantia« s Milčem de Uelcho i dr. uloživši 103 pp. Zatim 25. VI 1333. pravi »societatem« s Milčem i dr. i ulaže 600 pp, a nekoliko dana prije 17. VI uložio je 400 pp. Samo u 1337. uložio je 1000 pp.⁹⁵

15) *NOVČARSTVO*. Budući da su bile razvijene mnoge grane privrede, pojedincima su trebale izvjesne svote novca za različite pothvate. Novac se pozajmljivao na 1—2, a obično na 3 mjeseca, rijetko na 4, ali često na 1 godinu.⁹⁶ U zajam su se uzimale neki put male svote: 8 groša, dakle niti jedan pp, zatim 2 pp, pa sve više, do 100 i preko 100 do 4000 pp. Nabrojiti ću nekolicinu koji su radili sa svotama od preko 700 pp. Bogdanus (Bogoe) Radouuig de Juncheto imao je samo u 1333. god. isplatiti 769 pp; Rossinus Matei de Umbla, stacionarius od 1359. do 1361. imao je isplatiti bilo sam, bilo s nekim u društvu, 800 dukata u zlatu i 67,5 pp; Priboe de Thoerdoe de Umbla od 1336. do 1358. isplatio je kreditorima 784 pp i 390 dukata u zlatu; Milin Petrouich i Pasche de Grauosio imaju isplatiti 1358. za 3 mjeseca 1270. pp u dukatima; De-

⁹¹ Statut I, 12.

⁹² DC 10, 194 — DC 11, 112', 113' — DN 3, 108.

⁹³ Općenito o »societas« i »collegantia« usp. Čremošnik, Naša trgovačka društva u srednjem veku, GZM XXXVI, 69—82, i A. Marinović, Pomorsko-pravni propisi... o. c. str. 442—448.

⁹⁴ DN 6, 71'.

⁹⁵ Ap. 2, 29, 218—219.

⁹⁶ O novčarstvu usp. G. Čremošnik, Novčarstvo u starom Dubrovniku, Jugoslavenska knjiva 1, Zagreb, s. o., 16—24.

metrius f. Luche de Umbola, aurifex od 1333. do 1339. većinom sam, a dijelom s jednim drugom isplaćuje 2749 pp; Maroe Stanoeuich (Stanoeuig), zemljovlasnik u vremenu 1357—1364. isplaćuje 1203 dukata u zlatu i 110 pp. Sve je njih, međutim, nadvisio Pasque Yuani de Grauosio. On je od 1357. do 1362. u svoje ime i kao prokurator imao isplatiti 3278 zlatnih dukata i 1500 pp u dukatima.⁹⁷ U tim velikim novčanim transakcijama sudjeluju ljudi neodređenog zanimanja, zatim obrtnici i zemljovlasnici. Tko su kreditori? Dijelom sami zajmoprimci. Npr. Priboe de Umbola od 1353. do 1359. pozajmio je 573 pp i dukata. Ostali veći kreditori sama su vlastela: Paolo de Gondola od 1333. do 1335. kreditirao je 746 pp; Andrea de Bodacia 1339. god. 800 pp; Marinus Symonis de Binçola 1333. do 1339. god. 998 pp; Stepe de Surgo od 1333. do 1337. god. 1503 pp; Vita de Resti od 1357. do 1359. god. 3800 pp.⁹⁸

Stanovnici Astoreje sudjelovali su, dakle, i u većim novčanim transakcijama grada.

16) *OSTALE VRSTE OBRTA I ZANIMANJA*. Budući da nije postojala vezanost uz zemlju, pojedinci iz Astoreje slobodno su mogli odlaziti u grad da uče obrt. Najviše zabilježenih ugovora o naukovanju odnosi se na postolarski obrt: 6 ugovora (od 1310. do 1325). Vrijeme naukovanja je 6—20 godina.⁹⁹ Ugovor je sadržavao uvjete za koliko vremena i za koju plaću će naučnik služiti (npr. 6 godina za 3 pp po isteku roka), slušati će gospodara, vjerno ga služiti, ne okradati ga. Za uzvrat gospodar će ga učiti »*artem suam callegariam*«, hraniti ga, odijevati i obuvati (»*victim et vestitum et calciamenta convenientia*«). Ako naučnik pobjegne prije roka i štogod ukrade, gospodar ga može uhvatiti i vratiti natrag. Onoliko dana koliko je bio u bijegu, radit će preko ugovora. Po isteku roka gospodar će mu isplatiti ugovoren novac i dati alat (»*et omnia arnicia artis*«). Naučnik će poslije toga biti slobodan.¹⁰⁰

⁹⁷ Ap. 2, 56 — Ap. 1, 7, 18 — Ap. 2, 172, 214—216, 256'—257' DbN 4, 84, 92 — DbN 5, 1' DbN 2, 115, 241', 148' — DbN 4, 115 — Ap. 2, 5 — DbN 4, 44 — DbN 2, 57, 60, 269, 214 — DbN 3, 115' — DbN 4, 89 — DbN 5, 64, 97 — DbN 3, 104 — DbN 4, 73, 75, 127' — DbN 5, 66.

⁹⁸ DbN 3, 53', 78 — DbN 4, 84 — Ap. 2, 214 — DbN 2, 57 — DbN 2, 60, 165 — Ap. 2, 214 — DbN 3, 104 — DbN 4, 84.

⁹⁹ DN 1, 9, 100 — DN 2, 42, 143 — DN 13, 34.

¹⁰⁰ Tip ugovora glasi: »*Die XVII octubris (1324), ego quidem Velichena fillius quondam Raduni Ruscoguig de Malfo de bona et spontanea voluntate mea confiteor quod me dedi et locaui ad standum cum Milçe fillio Ruschi de Malfo hinc ad sex annos proxime venturos pro yperperis III quos michi promittit et se obligat dare completo termino dictorum sex annorum cui promitto et me obligo seruire bona fide sine fraude et facere omnia sua seruicia quecumque preceperit michi et res et bona sua fideliter saluare et custodire et de ipsis furtum, fraudem nec aliquod dampnum non facere et hoc ideo quia mihi promittit me docere artem suam callegariam et dare victim et vestitum et calciamenta conuenientia. Et si contingentur me fugerem non completo dictorum VI annorum vel facerem aliquod dampnum seu fraudem quod legitime posset probare per dictum Milçe habeat potestatem et licentiam me capiendi ubicumque me inuenerit sine contradictione et reducere me ad sua solita seruitia et stare tot diebus post terminum quod perdideram fugiendo completo uero termino teneatur michi dare predictos III yperperos et omnia arnicia artis que dantur secundum usum Ragusii et permitere me liberum et francum a se in perpetuum. Hii sunt testes Johannes de Çillipa juratus judex et Gabriel de Gleda, testis.*« DN 5, 13.

Roditelji ili skrbnici davali su djecu nekom obrtniku na 20 godina, pa izgleda da im je bila najveća briga da dijete ima osiguranu hranu, stan i odijelo za određeni broj godina.

Drugi obrt po broju sklopljenih ugovora jest zlatarski. Od 1315. do 1352. zabilježeno je 5 ugovora.¹⁰¹ Dolazili su na naukovanje dječaci iz svih dijelova Astoreje. Naukovanje je trajalo prosječno 6—12 god., pod uvjetima sličnim kao i kod drugih obrta. Naučnik je po isteku roka primao »omnia ferramenta dicte artis«. Ne znamo da li su svi postali zlatari. Za naukovanje prijavili su se: Michael, f. Raduni de Cranoso de Račato (1315); Stanoe, f. Purge Radomirič de Juncheto (1316); Naleus, f. Bogse Bratorouig de Breno (1326); Bratoslauus, f. q. Stançe de Juncheto (1330); Simcus, f. Liuposlaui de Malfo (1352). Majstori zlatari koji su primali na nauk bili su: Blasius aurifex (1315), Alapus (1316), Nicola, f. q. Johannes Lomgo (1326), Blasius Stepani Medici (1330), Pasqua (1352).¹⁰² Da su ipak neki iz Astoreje postali zlatari, dokaz su npr. Petrus aurifex, filius Rasteni de Ombla (1328), Demetrius, f. Luche de Umbula, aurifex (1339), Dobroe, aurifex de Malfo (1337).¹⁰³

Slijede ugovori o naukovanju kožarskog obrta (3) »ad standum cum magistro Yuano pillipario«. ¹⁰⁴ Naukovanje je trajalo 8—9 godina. (U ugovorima nije uvijek jasno da li se radi o naukovanju ili običnom služenju.) Ima zatim ugovora o drvodjeljskom, odnosno brodograđevnom obrtu,¹⁰⁵ kovačkom,¹⁰⁶ bojadisarskom.¹⁰⁷ Postojali su neki ugovori u kojima se ne razabire o kakvim se obrtima radi.¹⁰⁸ U Župi su postojali i sokolari (»Liuben falcon de Breno — 5. III 1352«).¹⁰⁹

Dok su se tako pojedinci uklapali u obrt, trgovinu, pomorstvo itd., drugi ljudi, gonjeni neimaštinom i bijedom, postajali su sluge i sluškinje (servus, ancilla). Išli su služiti 1—16 godina, neki pak doživotno »sum ancilla deffinite ad mortem«, »toto tempore vite mee«, ili »servire . . . deffinite usque ad mortem«. ¹¹⁰ U službu su se stavljali pojedinci samostalno i dobrovoljno (posui se, . . . locaui me . . . ponit se i sl.), sin ili

¹⁰¹ DN 2, 40', 97 — DN 5, 126', 261' — DN 7, 19'.

¹⁰² C. Fisković, Dubrovački zlatari od XIII do XVII stoljeća, Starohrvatska prosvjeta III, 1, 1949, str. 143—250, donosi opširne podatke o broju, naukovanju, radovima i imenima zlatara.

¹⁰³ DN 5, 184' — Dbn 2, 269' — DN 7, 165.

¹⁰⁴ DC 14, 8 — DN 5, 145', 186.

¹⁰⁵ Bogdanus filius Doberci de Juncheto DN 5, 156'. — Općina je potpomagala razvijanje brodograđevnog i drvodjeljskog obrta, pa je 1365. odlučila da nagradi one koji će uzeti, osim onih koje već imaju, još mladića za naukovanje tog obrta i dat će im pripomoć, LOR, 79. — U Gružu je 1353. postojao Stephanus calafatus filius Boston de Grausio, DN 7, 50'.

¹⁰⁶ Bogoe de Breno ide učiti obrt kod Radoste »fabro« (1317), DN 2, 110'.

¹⁰⁷ Bogoe Iyani Ratchouig de Joncheto ide Antoniju »tintore« na 10 god. DN 5, 247.

¹⁰⁸ Rados Lubičig de Breno daje 1311. svog sina Ostoju »ad standum cum Radoslauum Ungarum magistrum artis« na 8. g. »docere eum de arte sua fideliter et dare ei victum, vestitum et calciamenta« DN 1, 48.

¹⁰⁹ DC 17, 29'.

¹¹⁰ DN 1, 77 — DN 5, 153 — DC 12, 202.

kći pak voljom i pristankom roditelja,¹¹¹ žena uz pristanak muža¹¹² itd. Sluga je morao »servire, observare seruicium suam ad voluntatem« gospodara.¹¹³ Gospodar je mogao nad slugom »suum velle faciat«, tj. upotrijebiti ga za bilo koji posao.¹¹⁴ »Suum velle faciat«, po našem mišljenju, ne znači da ga smije ubiti, kako se to u nekim knjigama tumači. Sluga je pak morao izvršavati sva naređenja, ne praviti štetu i krasti, služiti čitavo ugovoreno vrijeme.¹¹⁵ Prava je rijetkost i izuzetak da se u ugovor unese podatak: ako sluga nije zadovoljan gospodarom, može otići prije isteka roka, a isto tako da ga gospodar može prije roka otpustiti.¹¹⁶ Gospodar je redovito bio obavezan dati slugi pristojnu hranu, odjeću i obuću. Neki put se naznačuje vrsta odjeće »victum et unam tunicam« (unutrašnja košulja), ili obuća, košulja i hlače (»et chalciamenta et una chamisia et una serabula«) ili hrana, košulja, ogrtač i obuća (victum et duas tunicas et unum mantellum et calciamenta quantum necesse fuerit) itd.

Plaća je bila različita. Ima slučajeva da uz hranu, odjeću i obuću sluga dobije 15 pp (1329) ili 10 pp (1350). S druge strane sluga neki put mora raditi, odnosno služiti za pola pp (1355) ili za 1 pp (1333).¹¹⁷ Ostale plaće kreću se unutar tog omjera. Različite plaće pokazuju da su postojale različite vrste slugu. Oni koji suse mogli upotrijebiti za bolje i raznovrsnije poslove zacijelo su imali i bolju plaću, i obratno. Poslije isteka roka službe sluga je slobodan (»completo uero dicto termino ipse . . . sit liber et francus in perpetuum«).¹¹⁸ Služiti idu u velikom broju sinovi i kćeri udovica, dakle neopskrbljeni.

Sličan položaj kao sluge imali su i famuli (famulus, famula). Često se izjednačuju sa slugama. Radili su različite poslove i služili su određeni,

¹¹¹ »Bracussa u. q. Budoe de Raçato . . . filiam meam Obradam . . . locui . . . ad VIII annos« (1330), »Marinus f. q. Dragine de Umbula . . . Matheum filium meum . . . ad II annos« DN 5, 258', 259'.

¹¹² »Bratosclaua Tudanouig de Breno . . . consensu Bratche mariti mei . . . me dedi . . . ad standum (1329) cum Francho Thomasii . . . ad duos annos«, DN 5, 206.

¹¹³ DC 6, 202'.

¹¹⁴ DN 1, 77.

¹¹⁵ Primjer jednog ugovora 7. I 1348.: »Radun filius Vidosloui facit manifestum quod ipse ponit se et opera sua cum Bogoe Tepsa piscatore de Grauosio usque ad unum annum proxime, cui promittit et se obligat servire et facere omnia eius servitia que sibi mandauerit in eundo, stando et redeundo et res et bona sua fideliter custodire et de ipsis dampnum et furtum non facere, nec secedere a suo seruitio usque ad dictum tempus a quo si sciret (!) uel dampnum aliquod faceret Morgan Scoratich constitutus se plecium pro dicto Radoano de reducendo ipsum ad seruitium ipsius Bogoe donec compleat tempus et de emendendo et restituendo sibi omne dampnum quod dictus Radoano eidem Bogoe fecerit inducio et questione, renuntiantes . . . pro cuius salario et mercede dicti anni dictus Bogoe promisit dare eidem Radoano victum et duas tunicas et unum mantellum et calciamenta, quantum necesse fuerit et insuper grossos XXX pro quibus actendum! et observandum Priboe Calcim constituit se plecius pro dicto Bogoe apud dictum Raden de observando omnia per eum promissa«. DC 15, 78'.

¹¹⁶ »Si dicte Stoyne non placet sibi stare cum dicto Ilia quod ipsa possit recedere ante terminum. Et si dicto Ilie non placeret factum ipsius Stoyne possit ipsam expellere solvendo eidem per rationem rationis« 1355. DC 18, 97'.

¹¹⁷ DC 9, 113' — DT 2, 70 — DC 18, 65 — DC 10, 35'.

¹¹⁸ DN 1, 85.

ugovorom sporazumljeni rok.¹¹⁹ Mogli su imati zemlju.¹²⁰ Položaj im je bio niži od slugu. Gospodari su ih predavali jedni drugima u ime nepodmirenog računa i sl.¹²¹ Pojedini famuli radili su kod obrtnika, pa bi tokom vremena postajali i sami obrtnici. Obično se u kasnijem rječniku zovu »djeteći«.¹²² Služili su i na brodovima.¹²³ Famuli koji su stanovali i bili na plaći kod gospodara nisu morali ići na galiju.¹²⁴ Famula je živjela također kod gospodara. Često se nalaze u službi kod svećenika, vjerojatno kao domaćice. Pojavljuju se i kod vlastele i sl. Njihov život pod stare dane, ako se nisu udavale, i poslije smrti gospodara bio je težak.¹²⁵ Zabilježen je slučaj da se neka »famula« udala, ali je ostajala i dalje u službi kod starog gospodara.¹²⁶ Inače se mogla osloboditi svog položaja.¹²⁷

Z a k l j u č a k

Pored ratarstva i stočarstva, koji su bili najvažnija zanimanja stanovništva Astoreje, razvijaju se — prema sastavu tla, klime, općih prilika — i druge grane proizvodnje: proizvodnja kupa, vapna, soli, kamenarstvo, mlinarstvo, pčelarstvo, skelarenje, prodaja gnoja, šumarstvo itd. Pojedinci idu služiti u grad, učiti različite obrte. Sam grad Dubrovnik bio je centar trgovine, novčarstva, pomorstva i brodogradnje, ribarstva i svakovrsnog obrta. Ipak i te grane privrede zastupljene su u Astoreji, istina u slaboj mjeri. Pojedinci, zato jer nije bilo vezanosti za zemlju, uklapali su se u gradsku privredu i tako sudjelovali i davali svoj doprinos općoj dubrovačkoj privredi. Dok su se pojedinci tako bogatili, postojao je i broj onih koji su živjeli i radili čitavu godinu samo za hranu i pola perpera plaće. I jedni i drugi odraz su određenog klasnog društva i svih njegovih proturječnosti iskorišćavanja čovjeka od čovjeka.

U okolici Dubrovnika stanovnici se bave svojim tipičnim zanimanjima: zemljoradnjom, pčelarstvom, stočarstvom, kamenarstvom, prodavanjem gnoja, vapna, kupa i sl. Proizvodi pojedinih tih grana privrede iz okolice (zemljoradnja, vinogradarstvo, pčelarstvo) služe za prehranu gradskog stanovništva. Ono ne bi moglo živjeti bez svog neposrednog zaleđa,

¹¹⁹ MR I, 123.

¹²⁰ Milosius famulus q. Čani de Mugla oporučuje 1325. da se njegov vinograd proda. Test. 3, 18'.

¹²¹ Bosen de Stepeco 9. III 1325. »Peruoslao famulo suo« daje Luce, filio Marche de Lucaro, na rad 8 god. ili će mu isplatiti 14 pp. DN 4, 89. Znači da je rad jednog falumusa za razdoblje od 8 godina bio vrijedan 14 pp!

¹²² Angelus, pilliparius, famulus qui fuit Bernardi philiparii, imao je 1331. dio vinograda u Gružu. Ap. 2, 110.

¹²³ »Unus famulus patroni dicte condure« LOR, 62.

¹²⁴ MR III 151.

¹²⁵ Tollisclaua, famula q. Nicole de Babalio, locirana je 20. III 1326. na imanje klerika Junija de Čaolecha u Gružu da tamo živi besplatno (DN 5, 116). Znači da nije imala od čega živjeti.

¹²⁶ Johannes, filius Bartrati de Umbla, primio je 13. I 1339. »pro perchiuio uxoris mee Radoste, famule Proculi de Mence yperperos 26« DbN 2, 237.

¹²⁷ DN 5, 212'.

bez njegovih stočarskih i poljoprivrednih proizvoda. Osim toga, stanovnici iz okolice dolaze u grad kao radna snaga, uklapaju se u različite obrte, trgovinu i pomorstvo. Počinju se baviti i tipičnim gradskim privrednim granama: zlatarstvo, bojadisarstvo, novčarstvo, postaju sluge i sl. Okolica utječe dakle na grad, jer ga snabdijeva osnovnim živežnim namirnicama, daje radnu snagu za posebna gradska zanimanja.

S druge strane, grad utječe na okolicu. Seljacima je grad potreban. U njemu prodaju svoje poljoprivredne proizvode. Gradski obrtnici im prave lađe za prijevoz i sl. Seljaci dobivaju kredite za svoje pothvate. U gradu kupuju obrtničke proizvode i različitu robu. Postoje zanimanja koja nisu ni sasvim gradska, ni posvema seljačka. Npr. proizvodnja kupa, u kojoj se mogu angažirati i stanovnici grada i sela podjednako. Vlasnici mlinova većinom su vlastela. Vlastela su i vlasnici solana. Ne smeta činjenica da u tim granama privrede nisu vlasnici sredstava za proizvodnju ujedno i neposredni proizvođači. Skele zakupljuju redovito oni koji žive u gradu. Stanovnici grada su najveći kreditori (uglavnom vlastela). Seljaci pak, tako da općenito nazovemo stanovnike okolice, ne moraju ići u grad da bi postali nekvalificirana radna snaga u nekoj grani nezemljoradničke privrede. Oni mogu raditi i van grada u onim privrednim granama koje su vezane: a) uz izvore sirovina: proizvodnja kupa, vapna, solane, kamenarstvo, ribarstvo, šumarstvo i sl.; — b) uz izvore energije: mlinarstvo; — c) uz zgodan položaj: brodogradnja, skelarenje i sl. Na taj način nema u okolici Dubrovnika oštre granice gradske i vangradske privrede u svim granama. Ne postoji strogo zatvoren i poseban krug grada i sela na svim područjima. Negdje se grane privrede tih područja zaista razilaze, ali u nekim se granama i spajaju i nadopunjavaju.

U nekim granama privrede rade više-manje samostalno sami neposredni proizvođači: prodaja gnoja, stočarstvo, pčelarstvo, klesarstvo i sl. U drugim granama, a to može biti i u ovim već navedenim, pored toga što samostalno rade uzimaju neki put i pomoćnike: proizvodnja kupa, vapna i sl. Opaža se da su vlastela vlasnici sredstava za proizvodnju u mlinarstvu, vinogradarstvu, proizvodnji soli. Te su grane privrede ključne u životu grada i okolice. Od njih ovisi prehrana stanovništva. Zbog toga su unosne i drže ih vlastela, a djelomično općina. Lokalni promet je u rukama samog stanovništva okolice, vlasnika malih barki i lađica. Taj promet odgovara svakodnevnom potrebama stanovnika. On nije mnogo rentabilan. Veliki brodovi, pa prema tome i prekomorski promet, odakle se vuče velika dobit, u rukama je vlastele. Također su u rukama vlastele glavni i najveći novčarski poslovi i velika trgovina. Zemlja je isto tako najvećim dijelom u rukama vlastele. Obradivači zemlje, kao što je poznato, ili su zakupnici koji rade na polovicu ili drugu vrstu zakupa, ili su kmetovi.¹²⁸ U nekim granama privrede u kojima se dodiruje okolica grada (selo) i grad, kao što su mlinarstvo, solane, novčarstvo, pomorstvo i brodogradnja, trgovina, zemljovlasništvo, glavnu riječ vode vlastela. Ostale grane privrede: zemljoradnici kao neposredni proizvođači

¹²⁸ Opširno o proizvodnim odnosima u agraru usp. Ivellio, n. dj. — Roller, Agrarno-proizvodni odnosi . . .

u poljoprivredi, zatim stočarstvo, pčelarstvo, proizvodnja kupa i vapna, kamenarstvo i zidarstvo, ribarstvo, prodaja gnoja i sl. pripadaju uglavnom stanovnicima okolice, bilo da se nekim od tih grana privrede bave na selu ili u gradu. Te grane privrede nisu uvijek nosile veliku dobit. Neki put uspijevaju pojedini seljaci da se probiju i u bolja zanimanja i dadu izvjestan doprinos ekonomskom razvoju grada, osobito kao novčari, zlatari, obrtnici i sl. Najlošiji su uvjeti života slugu i sluškinja, odnosno famula. Budući da nije bilo vezanosti uz zemlju, mogli su se pojedinci osloboditi bilo položaja kmeta ili zakupnika na zemlji i uklopiti se u gradsku privredu. Mogli su postati i oni samostalni vlasnici sredstava za proizvodnju i da oni onda dalje iskorišćavaju tuđu radnu snagu. Međutim, rijetki su koji su se u tom razdoblju uspjeli malo jače afirmirati, stati uz bok vlasteli kao njima jednaki i ravnopravni partneri u trgovini ili pomorstvu. Uglavnom su ostajali u okvirima nižeg i srednjeg staleža.

Résumé

L'ÉCONOMIE DANS LA RÉGION D'ASTAREA DE DUBROVNIK DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIVe SIÈCLE

L'auteur étudie les différentes branches économiques en Astarea, les environs continentaux de Dubrovnik (Raguse). Il considère d'abord les prix des terres arables, des terrains incultivés et des vignobles. Il monte une liste de plantes céréales, de légumes et d'arbres fruitiers qui furent semés ou plantés dans cette contrée. Il s'intéresse en particulier de certaines branches spéciales de l'économie. Il commence son interprétation par la viticulture, une des branches économiques les plus remarquables. Bien qu'il n'y eussent pas de pâturages favorables en Astarea, l'élevage de bétail n'était pas négligé. Les habitants s'occupaient, en outre, de la production des tuiles, de la chaux et du sel. Ils taillaient de la pierre, exerçaient le maçonnerie, la meunerie, l'apiculture. Ils s'occupaient de la vente du fumier, de la pêche, du batelage, de la navigation, de la construction navale, de la culture forestière, des affaires commerciales et bancaires. Ils pratiquaient aussi des métiers différents comme: cordonnerie, orfèvrerie, tannage, menuiserie, forgeage, teinturerie, etc. Les hommes et les femmes de la campagne venaient souvent dans la ville offrir leur service aux familles citadines (en tant que servus, ancilla, famula).

L'auteur constate qu'il n'existe pas une limitation exacte entre l'économie de la ville elle-même et de la campagne. Comme il n'existait pas un attachement forcé à la terre, le paysant pouvait se libérer de son état de paysan serf ou de fermier et s'introduisait facilement dans l'économie de la ville. L'auteur finit cependant par avouer que ce n'était que rarement que les paysans réussissaient à s'affirmer vraiment dans les activités de la commune de ville et à devenir dans le commerce ou dans l'art nautique des partenaires égaux à la noblesse et aux riches citadins. Ils restaient en général encadrés dans la classe inférieure ou moyenne.